

Kansandialektologinen testi murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä

MAARET RÄSÄNEN JA MARJATTA PALANDER

1 Johdanto

Suomen aluemurteiden tutkimuksessa kielenkäyttäjien murretietoisuuden näkökulma on ollut jossain määrin mukana jo 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Tuolloin tutkijat kiinnittivät huomiota kansan käyttämiin murrematkimuksiin (esim. Ojansuu 1908, 1909) ja murre-eroihin, joita kansan keskuudessa on kommentoitu (Kettunen 1930; Virtaranta 1946: 97, 99, 104–105). Laajin yksittäinen tutkimus ennen varsinaista *kansanlingvistiikkaa* oli Pirkko Leinon vuonna 1968 valmistunut pro gradu -tutkielma murrematkimuksista, joka perustui arkistoaineistoihin ja vuonna 1966 järjestettyyn kyselyyn (Leino 1968: 6–7). 1970-luvulla virinneessä sociolingvistiikassa pääasiallisena tutkimuskohteena oli murteiden muuttuminen, mutta aineistoista poimittiin myös havaintoja siitä, missä määrin kielenpuhuja itse on tietoinen murteesta. Havainnot koskivat esimerkiksi oman kotiseudun tai naapurialueen murretta tai omaa, yksilöllistä kielenkäyttöä. (Esim. Jonninen-Niilekselä 1982: 26–32; Palander 1987b: 85.) Näihin aikoihin syntyivät myös ensimmäiset metodikokeilut, joilla pyrittiin järjestelmällisemmin selvittämään ei-lingvistien kielitietoisuutta. Niihin kuuluivat teemahaastattelut (esim. Mielikäinen 1981: 114–118; Nuolijärvi 1986), haastatteluihin sisältyneet kyselyt yksittäisten muotojen ääntämisestä (Nahkola 1987: 167–168; Palander 1987b: 211–212) sekä kirjalliset kyselyt (esim. Palander 1982).

Kun kansanlingvistinen tutkimussuuntaus syntyi Yhdysvalloissa 1980-luvulla, sen huomion kohteena olivat nimenomaan tavallisten kielenkäyttäjien havainnot kielestä. Jo 1930- ja 1940-luvulla maallikoiden käsityksiä aluemurteiden eroista oli tutkittu Hollannissa kysymällä, minkä paikkakuntien murre muistutti vastaajan oman asuinpaikan puhekieltä (Rensink 1999; Weijnen 1999). 1950-luvulla Japanissa vastaavasti tiedusteltiin, missä puhekieli erosi informantin omasta murteesta (Grootaers 1999). Nykypäivän kansanlingvistiikka sai kuitenkin varsinaisesti alkunsa vasta Dennis R. Prestonin *kansandialektologisista* tutkimuksista, jotka koskivat maallikoiden käsityksiä amerikanenglannin murre-eroista. Metodina olivat niin sanottujen mentaalikarttojen piirrätystehtävät, joiden yhteydessä tiedusteltiin maallikoiden mielikuvia miellyttävimmistä ja korrekteimmista puhutuista murteista. (Preston 1982, 1989.)

Suomessa ensimmäiset kansandialektologiset tutkimukset ovat 2000-luvun taitteesta, ja niiden aiheina olivat erityisesti nuorten murreasenteet. Aineistoa kerättiin nauhoitetuilla teemahaastatteluilla ja lomakekyselyillä (esim. Rissanen 1999; Leipälä 2000; Björckbacka 2002). Kansandialektologian päästyä vauhtiin suomalaisen murre-tietoisuustutkimuksen menetelmät ovat monipuolistuneet. Murretietoisuutta on tutkittu muun muassa tehtävillä, joissa yleiskielisiä muotoja tai tekstikatkelmia on käännetty murteelle (esim. Alpia 2003; Hylkilä 2005; Hietava 2008; Mantila 2013) tai kokonaisia tekstejä kirjoitettu murteella (Kuisti 2003; Harju-Panula 2010; Palander & Kontkanen 2012). Testit ovat saaneet mallia myös kansainvälisistä sovelluksista. Niissä koeasetelmana on käytetty esimerkiksi murteentunnistusta kuunteluttamalla aitoa puhekieltä (Niedzielski 1999; Yonezava 2002; Garrett, Coupland & Williams 2003; Soukup 2009: 59–61) tai manipuloituja murrenäytteitä (Gooskens & Bezooijen 2002). Suomalaisissa tutkimuksissa kuuntelutesteillä on selvitetty alueellisten varieteettien tunnistamista (Palander & Nupponen 2005: 42–45; Nupponen 2011; Vaattovaara 2009: 136–143, 2013; Kunnas 2014; Palander & Riionheimo 2014). Prestonin kehittämää mentaalikarttamenetelmää on sovellettu eri puolilla maailmaa (ks. Preston toim. 1999; Long & Preston toim. 2002), ja metodin tekninen kehittäminen jatkuu edelleen (esim. Montgomery & Stoeckle 2013; Fernandes, Routhier & Ravindranath 2014). Suomessa mentaalikarttatehtävien avulla on tutkittu maallikoiden mielikuvia alue-murteiden sijainnista, murteisiin yhdistettyjä kielenpiirteitä sekä murteiden nimityksiä ja luonnehdintoja (esim. Palander 2005b, 2007, 2011; Kokko 2010; Mielikäinen & Palander 2014).

Yksi verrattain vähän käytetty mutta monella tavoin paljastava menetelmä on murteen imitointi. Se antaa valaistusta siihen, miten tietoisia ei-lingvistit ovat alueellisen tai sosiaalisen murteen piirteistä ja toisaalta myös murteisiin liittyvistä stereotyyppisistä käsityksistä. Imitointitutkimuksissa on jäljitelty sellaista varieteettia, joka ei ole omaa murretta (Preston 1992; Schilling-Estes 1998; Evans 2002, 2010; Purschke 2010). Suomessa imitointeja on tarkasteltu murrematkimuksista, joista osa periytyy jo sukupolvien takaa suullisena kansanperinteenä mutta joita syntyy nykypäivänäkin (Mielikäinen 2005, 2006). Varsinaista imitointimenetelmää on sovellettu kokeessa, jossa pohjoiskarjalaisia ja pohjoissavolaisia on pyydetty jäljittelemään toistensa murretta (Kokkonen 2010). Toisessa sovelluksessa rajakarjalaistaustaisia on pyydetty puhumaan sillä tavoin, kuin heidän lapsuudenkodissaan puhuttiin (Palander & Riionheimo 2013). Eräissä tutkimuksissa on käytetty jo sosiolingvistiikasta tunnettua itseraportointia (*self-report test*), jossa kielenkäyttäjän arvioita tämän omasta kielestä verrataan hänen aitoon puheeseensa (ks. esim. Labov 2001: 194, 197–206). Itseraportoinnilla on selvitetty, miten todenmukaisena puhuja näkee kieltänsä. Menetelmällä on myös mahdollista saada vihjeitä siitä, mitkä kielenpiirteet ovat puhujien mielestä tavoiteltavia tai kielteisesti leimautuneita. Menetelmää on hyödynnetty seurattaessa murteiden yleiskielistymistä tai murteellisten varianttien leviämistä (esim. Alpia 2005: 108–116; Palander 2005a: 293–307; Vaattovaara 2009: 210–217).

Mainituilla kansandialektologisilla menetelmillä on pyritty saamaan selville, miten tietoisesti yksittäisiä murrepiirteitä käytetään ja miten salientteja eli silmiinpistäviä ja havaittavia piirteet ovat. Salienssin käsitettä on pohdittu murteiden ta-

soittumista koskeissa sosiolingvistisissä tutkimuksissa: voiko piirteen salienttiuden perusteella tehdä ennusteita murteellisuuden väistymisestä tai omaksumisesta? Esimerkiksi Länsi-Saksaan muuttaneiden itäsaksalaisten puhemielessä havaittiin kahden vuoden seuruun aikana äänteellisten murrepiirteiden väistymistä, jota voidaan kuvata implikaatioasteikolla. Piirteet edustuivat joko vahvasti murteellisina, yleiskielisinä tai näiden välille jäävinä, foneettisina murteellisuuksina. Piirteiden salienttiutta mitattiin objektiivisilla eli kielen rakenteeseen perustuvilla kriteereillä ja subjektiivisilla, kielenkäyttäjistä johtuvilla seikoilla. Objektiivisiin kriteereihin lukeutui esimerkiksi se, eroaako piirre fonemaattisesti yleiskielestä ja onko piirre leksikaalistunut. Objektiiviseksi kriteeriksi katsottiin myös piirteen alueellinen levikki; suppea-alaisten piirteidenhän on todettu väistyvän herkemmin kuin laaja-alaisten. Subjektiivisia kriteerejä taas olivat piirteen vaihtelu eri tyylilajeissa (haastattelupuhe, lukutyylä) sekä ilmeneminen murrekirjallisuudessa ja suullisissa jäljittelyissä. Tutkimus osoitti, että erityisesti leksikaalistuneet murteellisuudet saattavat säilyä hyvin. Muiden murteellisuuksien väistymisessä piirteen objektiivisella salienssilla ei ollut merkitystä, jos tarkasteltavana olivat vahvasti murteelliset variantit: niiden osuus nimittäin väheni nopeasti kaikista tutkituista variaabeleista, erityisesti stigmaattisista piirteistä. Tilalle ei kuitenkaan omaksuttu suoraan yleiskielisiä variantteja, vaan lievemmin murteellisia, foneettisia variantteja. Subjektiivisella salienttiudella pystyttiin ennustamaan foneettisten murrevarianttien väistymistä: niissä salienteimmat piirteet väistyivät muita nopeammin. (Auer, Barden & Grosskopf 1998.) Englannin murteiden tasoittumista koskevassa hankkeessa on todettu, että piirteen havaittavuuteen voi vaikuttaa sen prosodinen ja pragmaattinen asema: lausuman lopussa esiintyvää diskurssimerkitystä *like* (*Did you see her, like?*) ei yhdistetty kovinkaan hyvin paikallismurteeseen (Kerswill & Williams 2002: 103–104). Piirteen taajuus sinänsä taas ei näyttäisi vaikuttavan salienssiin; harvoin esiintyvät piirteetkin saattavat olla hyvin tiedostettuja (Rác 2012: 66–68).

Murteen tasoittumista tutkittaessa ei toistaiseksi ole kovinkaan paljon kiinnitetty huomiota siihen, miten murrepiirteiden keskinäinen vahvuus ilmenee muodoissa, joissa olisi mahdollisuus useiden piirteiden samanaikaiseen esiintymiseen. Asiaa on tarkastellut murrepiirteiden esiintymisrajoitusten kannalta Peter Auer italian ja saksan murteista (1997). Esimerkiksi italiassa fonologiset, morfologiset, morfologiset ja leksikaaliset variaabelit eivät voi yhdistyä kaikissa tapauksissa vapaasti; eräät kombinaatiot ovat mahdottomia. Variaabeleilla on implikaatiojärjestys: variaabeli A implikoi B:tä, mutta ei päinvastoin. Jos kielenpuhujalla ei hallitse piirteiden yhdessä esiintymisen rajoituksia, se voi olla merkki siitä, että puhuja menettää taidon puhua kyseistä varieteettia. Rajoitusten puutteellinen hallinta näkyy usein myös vieraan murteen epäonnistuneessa jäljittelyssä.

Preston on määritellyt kansanlingvistiset kielitietoisuuden tasot. Maallikoiden kielellisiä havaintoja ja metakieltä voidaan tarkastella ensinnäkin siltä kannalta, millaisia seikkoja tietoisuus ylipäätään koskee (*availability*). Kaikki kielenpiirteet eivät ole keskenään tältä kannalta samanarvoisia, ja havaitsemisessa on myös yksilöllisiä eroja. Toisekseen näkökulmana voi olla se, miten tarkasti ei-lingvistien havainnot ja kuvaukset vastaavat kielitieteellistä tutkimustietoa (*accuracy*): ovatko maallikot selvillä esi-

merkiksi tiettyjen kielenilmiöiden distribuutioehdoista? Edelleen tarkasteltavana voi olla havaintojen ja luonnehdintojen yksityiskohtaisuus (*detail*) eli se, kuvataanko kieltä yleisluontoisesti (*global*) vai yksityisten piirteiden avulla (*specific*). Yhtenä näkökulmana on myös se, miten hyvin kielenkäyttäjät pystyvät hallitsemaan ja jäljittelemään kielimuotoa (*control*). (Preston 1996; Niedzielski & Preston 2000: 22–24; luokittelusta ks. myös Mielikäinen 2005: 98; Vaattovaara 2009: 31–32; Mielikäinen & Palander 2014: 18–19.)

Suomalaisissa kansanlingvistikissa aineistoissa on paljon viittauksia puhekielen tietoiseen säätelyyn: kielenpuhujat pyrkivät omien sanojensa mukaan *siistimään, sivistämään, siivoamaan, puhdistamaan* tai *huolittelemaan* kieltään virallisissa ja yleiskieltä vaativissa puhetilanteissa (Mielikäinen & Palander 2014: 232–234). Tämän säätelyn tulokset ovat todettavissa nykyisissä aluemurteissa: osa murteellisuuksista on kadonnut tai harvinaistunut, mutta eräät murrepiirteet pystyvät yhä säilyttämään asemansa. Tähänastiset tutkimukset ovat osoittaneet, että yksittäisten murrepiirteiden osalta eilingvistien käsitykset vastaavat varsin hyvin oman aluemurteen tai jopa oman idiolektin todellista edustusta (esim. Jantunen 2004; Alpiä 2005: 93–98; Hylkilä 2005; Palander 2005a: 294–307; Väänänen 2006; Hietava 2008). Sen sijaan se, miten tietoisia kielenkäyttäjät ovat murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä yleiskielistyvässä puhekielessä, on toistaiseksi tarkemmin selvittämättä. Artikkelimme pyrkiikin osaltaan paikkaamaan tätä aukkoa.¹

2 Tutkimusmenetelmä, koehenkilöt ja hypoteesit

Tutkimuksemme taustana ovat tulokset, jotka on saatu savolaismurteiden itäosia edustavien informanttien haastattelupuheesta (Palander 2008). Suomen murteista itämurteet ja niistä etenkin savolaismurteet ovat otollinen kohde murrepiirteiden keskinäisen vahvuuden tutkimukseen, koska savolaismurteissa on useita vokaali-ilmiöitä (diftongiutuminen, labiaalustuminen, *mennä*-verbin *männä*-asuisuus ym.), jotka liittyvät samassa muodossa esiintyvien murrepiirteiden määrää. Aineistoa oli Liperistä, Heinävedeltä, Enonkoskelta, Rantasalmelta ja Juvalta kaikkiaan 75 tuntia. Kielenpuhujat olivat syntyneet vuosina 1889–1994, ja heitä oli haastateltu pääosin 1970- ja 1980-luvuilla. Kolme varhaisinta näytettä oli 1960-luvulta, tuoreimmat olivat 2000-luvulta. Uusimpiin tallenteisiin kuului muun muassa Enonkosken yhden perheen murteenseuruun haastatteluja sekä Liperin murteenseuruuaineistoa. Haastateltaessa aineiston informantit olivat 7–90-vuotiaita, ja kaikkiaan heitä oli 118. Tutkittavana oli 18 murrepiirrettä, joiden keskinäistä vahvuutta tarkasteltiin yksittäisissä muodoissa. Samassa muodossa oli edellytykset kahdelle tai jopa useammalle murrepiirteelle, ja kiinnostuksen kohteena oli se, millaiset piirteet muodossa jäivät murteellisiksi toisten yleiskielistyessä. Esimerkiksi muoto *opettelloo* voisi yleiskielistyä joko niin, että

1. Artikkelit on kirjoitettu tutkimushankkeessa *Suomen ja karjalan rajalla: näkökulmia lähisukukielisiin ja niiden murteisiin* (SA 137479). Kiitämme arvioijia hyödyllisistä kommentteista ja täydennysehdotuksista, jotka olemme parhaamme mukaan pyrkineet ottamaan huomioon.

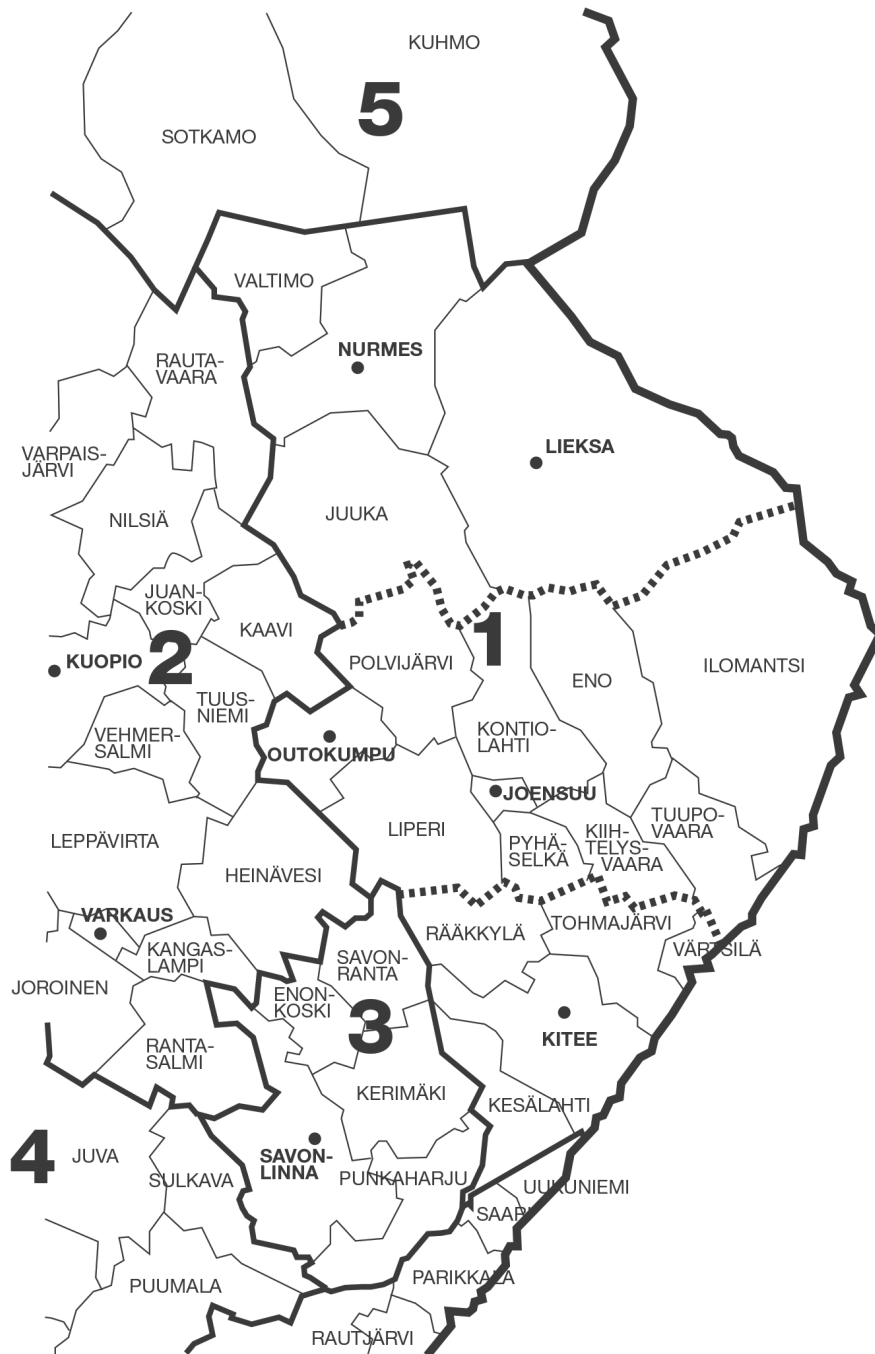
siinä jäisi toteutumatta yleisgeminatio (*opettelo*) tai *ee*:n labiaalistuneisuus (*opettellee*), ellei yleiskielistyminen sitten koskisi yhtäikaa kumpaakin piirrettä (*opettelee*). Tutkimuksesta kävi ilmi, että itäsuomalaiset yleiskielistävät murretaan paljon samojen periaatteiden mukaisesti. Sitä, kuinka tietoista tämä on, voidaan selvittää kansandialektologisella testillä.

Tässä kokeiltavaa testiä varten on haastateltu kahtakymmentä 21–61-vuotiaasta ei-lingvistiä, jotka edustavat Pohjois-Karjalan keskiosien murteita. Koehenkilöt ovat koitoisin Outokummusta, Liperistä, Joensuusta, Pyhäselästä, Kiihtelysvaarasta ja Enosta (ks. karttaa 1).² Suurin osa tutkimusjoukosta edustaa nuorempien aikuisten ryhmää: 21–40-vuotiaita on 14, ja loput kuusi koehenkilöä ovat vanhempia aikuisia eli 41–61-vuotiaita. Tutkimuksessa ei ole vertailtu keskenään eri-ikäisten kielellisiä havaintoja, mutta on hyvä huomata, että tulokset painottuvat nuorempien aikuisten ryhmään. Koehenkilöistä yksitoista on naisia ja yhdeksän miehiä, ja he työskentelevät erilaisissa asiakaspalvelutehtävissä sekä hoiva-, myynti- ja markkinointi- tai rakennusalalla. Osa opiskelee vielä ammattiinsa tai on tekemässä muuta työharjoittelua. Koehenkilöiden ammatteja ovat muun muassa lähihoitaja, suurtalouskokki, toimistosihteeri, kirvesmies, lääketeknikko ja ohjelmapäällikkö. Koulutustaustat vaihtelevat peruskoulusta ylempään korkeakoulututkintoon. Koehenkilöt tavoitettiin pääasiassa joko tuttavapiiristä tai tuttavien välityksellä, mutta kuitenkin niin, että suurin osa heistä oli haastattelijalle entuudestaan tuntemattomia.

Testissä informanteja pyydettiin valitsemaan kyselylomakkeessa (liite 1) olevista vaihtoehdoista muodoista ne, joita he mielestään käyttävät jokapäiväisessä arkipuheessaan silloin, kun puhetta ei ole tarpeen ”sievistellä” tai muuttaa yleiskielisempään suuntaan. Näin pyrittiin saamaan kuva siitä, mitkä murrepiirteet tuntuvat ei-lingvistien mielestä luontevilta muodoissa, joissa on mahdollisuus useampiinkin murteellisuuksiin. Niitä murteellisuuksia, jotka jäävät muotoihin toisten yleiskielistyessä ja osoittavat siten vahvemuutensa, voidaan nimittää voittajapiirteiksi. Ne murteellisuudet puolestaan, jotka väistyvät eli yleiskielistyvät, ovat heikompia eli häviäjapiirteitä. Testi on luonteeltaan itseraportointityyppinen, vaikka tuloksia ei verratakaan koehenkilöiden omaan autenttiseen puhekieleen vaan haastattelutilanteessa aiemmin tuotettuun, viime vuosikymmenten itäsuomalaista puhekieltä edustavaan aineistoon. Testin yhteydessä haastattelija ja koehenkilö keskustelivat testivastauksista, jolloin saatiin lisätietoa vastaajien murrepiirteitä koskevista käsityksistä ja asenteista.

Tutkittavat piirteet ja toisiaan vastaan testattavat murrepiirreparit valikoituivat spontaanista haastattelupuheesta saatujen tulosten pohjalta (Palander 2008). Haastattelupuheesta tutkittiin tuolloin 18 murrepiirteiden keskinäistä vahvuutta aluksi siitä näkökulmasta, mitä muita piirteitä ne ylittää pystyvät voittamaan, toisin sanoen mitkä piirteet yksittäisessä muodossa säilyvät murteellisina, kun muut piirteet edustuvat yleiskielisinä. Tässä yhteydessä kävi ilmi, että eräät piirteet, kuten *eA* ja *OA*-yhtymien assimilaatioasut *ee* ja *OO*, voivat voittaa kaikki kumppanipiirteensä ja jäädä

2. Kuntaliitoksissa Joensuun kaupunkiin on vuonna 2005 yhdistetty Kiihtelysvaara sekä vuonna 2009 Pyhäselkä ja Eno.

Kartta 1.
Pohjois-Karjalan murteet (1) naapurimurteineen: Pohjois-Savon murteet (2), Savonlinnan seudun välimurteet (3), Etelä-Savon murteet (4), Kainuun murteet (5). Pohjois-Karjalan keskiosien murteet on rajattu katkoviivalla.

muotoon yksin edustamaan murteellisuutta. Eräät piirteet taas voivat sekä voittaa että hävitä kilpaillessaan toisen piirteen kanssa: esimerkiksi ensi tavun AA:n diftongiutumisen voittaa e:n labialisaation muodossa *piäsee* 'pääsee' mutta häviää sille muodossa *haaveiloo*. Tämän periaatteellisen tarkastelun jälkeen murrepiirteistä otettiin lähemmin tutkittaviksi juuri ne piirreparit, joiden osapuolet voivat vastavuoroisesti voittaa toisensa, ja aineistosta laskettiin näiden voittotapausten todelliset esiintymämäärät. Haastattelupuheesta tutkituista 18 murrepiirteestä testiin otettiin 12. Näistä itäsuomalaisia vokaalipiirteitä ovat AA:n diftongiutumisen ensi tavussa (*mua, piä*), AA:n diftongiutumisen jälkitavuuissa (*koiroo, leipee*), svaavokaali (*keleikka*), e:n labiaalistuminen e-vartaloisten verbien aktiivin indikatiivin preesensin kolmannessa persoonassa (*tu(l)loo*) ja männä-asuinen *mennä*-verbi (*mä(n)nee*). Sekä itä- että länsimurteissa esiintyviä vokaalipiirteitä puolestaan ovat *ia, iä* -yhtymien *ii*-variantti (*kaikkii*) ja *ua, yä* -yhtymien *uu, yy* -variantit (*karhuu*). Konsonanttipiirteistä itäsuomalaisia ovat ts-yhtymän vastineet *ht : t ~ h* (*mehtä : metässä ~ mehässä*), t:n heikkoasteiset vastineet \emptyset, j, v ja *h* (*mahollisuus, uuvestaan*) ja itämurteiden erikoisgeminaatio (*naammaa*)³. Lisäksi testattiin molemmille päämurteistoille ominaista yleisgeminaatiota (*avvaimet*) ja itämurteille tyypillisempää yksikön kolmannen persoonan *pi*-pätettä (*tuopi*).

Haastattelupuheesta tutkituista piirteistä osa karsiutui testiä suunniteltaessa seuraavista syistä: 1) Piirteen esiintyminen Pohjois-Karjalan murteissa on epäsäännöllistä ja siten vaikeasti havaittavissa, kuten geminaattanasaalien ja -likvidojen lyheneminen (esim. *kiini, pojala*). 2) Piirre on jo lähes väistynyt nuorten ikäluokkien nykymurteesta, kuten on käynyt regressiivisen liudennuksen (*tul'*), *loi*-monikon (*tyttölöillä*) ja essiivimuotoisen NUT-partisiipin (*tullunna*). 3) Piirteen esiintyminen nykypuhemielessä on niin laajaa, että sen voidaan olettaa voittavan kaikki kilpailijansa (*eA* ja *OA* -yhtymien *ee* ja *OO* -vastineet esim. muodoissa *kauhee* ja *peltoo* sekä *nu^x*-tunnuksinen NUT-partisiippi, esim. *tehny^x*). (Piirteiden nykyedustuksesta ks. Nuolijärvi & Sorjonen 2005.) Alkuperäistä asetelmaa muutettiin lisäksi siten, että spontaanin puheen perusteella varmalta näyttävä kilpailutilanne, jossa yleisgeminaatio voittaa jälkitavujen AA:n diftongiutumisen (esim. *ossaan – osoon* 'osaan'), jätettiin pois. Testiin lisättiin myös uusia piirrepareja, joilla haluttiin selvittää käsityksiä lähinnä yleisgeminaatiosta ja itämurteiden erikoisgeminaatiosta.

Asetelmasta 1 ilmenevät toisiaan vastaan testatut piirreparit ja esimerkit testimuodoista. Asetelma on laadittu samaan tapaan kuin aiemman spontaania puhetta koskevan tutkimuksen tulosten listaus, jossa olivat näkyvissä piirteiden voittajatapausten esiintymämäärät (Palander 2008: 346). Ennen testin suorittamista hypoteesina oli, että spontaanista puheesta saadut tulokset tulisivat ainakin osittain esiin myös testissä. Tämän hypoteesin mukaiset voittajapiirteet ovat lihavoituina asetelman oikeanpuoleisessa sarakkeessa, esimerkiksi ”diftongiutumisen ensi tavussa (*mu^ualia*) – *ii* (< *iA*) (*ma^ualii* 'maalia')”. Merkintä tarkoittaa, että jos muodossa on mahdollisuus sekä ensi tavun pitkän vokaalin diftongiutumiseen että *iA*-yhtymän assimilatioon (esim. *mu^ualii* 'maalia'), assimilatio jää muotoon yleisemmin kuin diftongiutumisen, eli yleis-kielistyvissä murteissa muoto *ma^ualii* on todennäköisempi kuin *mu^ualia*.

3. Geminoituneet konsonantit on merkitty aina täysinä geminaattoina.

dift. ensi tavussa (<i>mualia</i>)	–	<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>maalii</i> 'maalia')
dift. ensi tavussa (<i>nuamaa</i>)	–	dift. jälkitavuissa (<i>naamoo</i> 'naamaa')
dift. ensi tavussa (<i>piäsee</i>)	–	labiaalistuminen (<i>pääsöö</i> 'pääsee')
dift. ensi tavussa (<i>sua</i>)	–	pi-päätte (<i>saapi</i> 'saa')
dift. jälkitavuissa (<i>pelkeemään</i>)	–	svaa (<i>pelekäämään</i> 'pelkäämään')
dift. jälkitavuissa (<i>metsee</i>)	–	ts:n vastineet (<i>mehtää</i> 'metsää')
labiaalistuminen (<i>mennöö</i>)	–	männä (<i>männee</i> 'menee')
labiaalistuminen (<i>kiroiloo</i>)	–	yleisgeminaatio (<i>kiroilee</i> 'kiroilee')
<i>männä</i> (<i>mänee</i>)	–	yleisgeminaatio (<i>mennee</i> 'menee')
<i>UU</i> (< <i>UA</i>) (<i>pidettyy</i>)	–	t:n heikko aste (<i>piettyä</i> 'pidettyä')
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>helmiä</i>)	–	svaa (<i>helemä</i> 'helmiä')
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>tulehduksii</i>)	–	t:n heikko aste (<i>tulehduksia</i> 'tulehduksia')
yleisgeminaatio (<i>tallouden</i>)	–	t:n heikko aste (<i>talouven</i> 'talouden')
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>eläimii</i>)	–	yleisgeminaatio (<i>elläimii</i> 'eläimii')
<i>UU</i> (< <i>UA</i>) (<i>kerääntyy</i>)	–	yleisgeminaatio (<i>kerrääntyyä</i> 'kerääntyyä')
<i>UU</i> (< <i>UA</i>) (<i>rentouduttuu</i>)	–	erikoisgeminaatio (<i>rentouduttua</i> 'rentouduttua')
yleisgeminaatio (<i>lähheisempii</i>)	–	erikoisgeminaatio (<i>läheisempii</i> 'läheisempiä')
yl.gem. pääp. tavun jäljessä (<i>konneelliseen</i>)	–	yl.gem. sivup. tavun jäljessä (<i>koneelliseen</i> 'koneelliseen')
er.gem. muodossa <i>alkeellisempaa</i>	–	er.gem. muodossa <i>alkeellisempaa</i> ('alkeellisempaa')
er.gem. muodossa <i>vaikeempaa</i>	–	er.gem. muodossa <i>vaikeempaa</i> ('vaikeempaa')
<i>svaa</i> (<i>ilmeisesti</i>)	–	erikoisgeminaatio (<i>ilmeisesti</i> 'ilmeisesti')
<i>t:n heikko aste</i> (<i>uuvestaan</i>)	–	erikoisgeminaatio (<i>uudestaan</i> 'uudestaan')

Asetelma 1.

Testiin sisältyvät murrepiirteet ja esimerkkejä testimuodoista.

Tiettyjen piirreparien välinen hierarkia on ei-lingvisteillekin selvä (esim. yleisgeminaatio voittaa *mennä*-verbin *männä*-asun). Kaikki piirteet eivät kuitenkaan ole yhtä hyvin tiedostettuja, ja oletettavaa oli myös se, että joissakin kohdin hypoteesit eivät ehkä toteutuisi. Eräistä piirrepareista puolestaan spontaanissa puheessa on vain harvoja esiintymiä, ja etenkin näiden piirteiden keskinäisen järjestyksen selvittäminen oli yksi tutkimuksen tarkoituksista.

Testi toteutettiin kahdenkeskinä kasvokkaishaastatteluina keväällä ja kesällä 2012⁴ ja apuna siinä käytettiin kyselylomaketta (ks. liitettä 1). Pelkästään kyselylomakkeella toteutetussa testissä informanteja olisi voinut olla huomattavasti enemmän, mutta vastaavasti tutkimuksen tuottamaa metatietoa ei-kielitetilijöiden hahmottamasta

4. Informanteilta pyydettiin kirjallinen suostumus, jossa he ovat lupautuneet vastaustensa käyttöön tutkimuksessa. Informanttien anonymiteetti on säilytetty käyttämällä yksilötunnuksia. Esimerkiksi N7 on tutkimuksen naispuolinen informantti numero 7.

murteesta olisi saatu vähemmän. Tarkoituksena oli selvittää nimenomaan, kuinka tietoisia ei-lingvistit ovat puheensa yleiskielistymisestä. Haastatteluissa oli mahdollista tehdä tarkentavia kysymyksiä, ja eräät informantit kommentoivat muotoja ilman erillistä pyyntöäkin.

Haastattelija luki aluksi muodot ääneen kyselylomakkeen mukaisessa järjestyksessä. Samanaikaisesti haastateltava saattoi katsoa lomakkeesta muotojen kirjoitetut asut. Koehenkilöillä oli siis testiä tehdessään käytettävissään sekä kuulo- että näköhavainto, ja lisäksi monet koehenkilöt lausuiivat itsekin muotoja ääneen, jolloin he ikään kuin kokeilivat, sopiiko muoto heidän suuhunsa vai ei.

Testissä oli kaikkiaan 33 kohtaa, ja mukaan valittujen 12 murrepiirteen muodostamia erilaisia kahden piirteen yhdistelmiä oli 22. Muodot olivat testissä aina siten, että ensin oli yleiskielinen muoto, tämän jälkeen muoto, joka sisältää kaksi murteellista piirrettä, ja lopuksi kaksi erilaista, vain yhden murrepiirteen sisältävää muotoa (*saa* – *suapi* – *sua* – *saapi*). Informantit saivat valita kustakin kohdasta yhtä monta muotoa kuin he mielestään puheessaan käyttivät. Jos koehenkilön mielestään käyttämää muotoa ei ollut valmiina listalla, sen saattoi itse lisätä testilomakkeeseen. Testausta keikeltiin jo aiemmin toisella koehenkilöryhmällä (Räsänen 2012), mutta tehtävänantoa ja osin myös testimuotoja muutettiin esitestauksessa saatujen kokemusten perusteella.

Tässä tutkimuksessa on huomioitu ainoastaan ne muodot, joissa on kaksi toisiaan vastaan kilpailevaa murrepiirrettä (*sua* – *saapi*).⁵ Näihin muotoihin on kuitenkin hyväksytytty mukaan informanttien itsensä tuottamat, erikoisgeminointien sisältävät muodot. Siten esimerkiksi muotovariantti *kahdentuu* on sisällytetty *kahdentuu*-muodon saamiin yhteispisteisiin, jolloin analyysissä ainoaksi murrepiirteeksi katsotaan *UU*:n assimilaatio. Sen sijaan ne muodot, joihin informantit itse lisäsivät svaavokaalin (esim. testin kohta 29) tai *t*:n heikon asteen vastineen (kohta 13), joita näissä testimuoto-pareissa ei kilpailutettu, jätettiin huomiotta.

Seuraavissa luvuissa esitettävät prosenttiosuudet on laskettu siten, että ensiksi on laskettu yhteen kaikki kussakin kohdassa annetut pisteet: esimerkiksi *saa* 13 + *suapi* 10 + *sua* 3 + *saapi* 15 + *suap* 1 = 42. Tämä yhteenlaskettu summa sisältää siis kaikki informanttien kyseisessä kohdassa valitsemat muodot. Muotoa *sua* ilmoitti käyttävänsä kolme informanttia ja muotoa *saapi* 15 informanttia; prosentteina nämä ovat kaikista ilmoitetuista muodoista 7 % ja 36 %.

3 Hypoteesien mukaiset tulokset

Hypoteeseja vastaavia piirrepareja oli testiaineistossa kaikkiaan kolmetoista 22:sta. Ne on esitetty asetelmassa 2, jossa jälleen voittajapiirteet ovat lihavoituina oikealla puolella. Asetelmassa esiintyvät kaikki testin muodot, joissa hypoteesit toteutuivat. Prosenttiluvut on saatu laskemalla keskiarvot testimuotojen tuloksista. Esimerkiksi ensimmäisen

5. Aineisto antaa mahdollisuuden tutkia paljon muutakin, esim. onko kaksi kilpailevaa piirrettä sisältävä muoto (*suapi*) informanttien mielestä yhä luonnollisin variantti tai onko muoto heidän mielestään kenties jo kokonaan yleiskielistynyt (*saa*).

testiparin tulos ”diftongiutuminen 1. tavussa – *ii* (< *iA*)” muodostuu kahden eri muodon (yleiskielen *maalialia, sääliä*) saamien pisteiden keskiarvosta. Hakasulkeissa asetelman vasemmanpuoleisessa sarakkeessa on ilmoitettu, kuinka monta varianttia kustakin muodosta mainittiin yhteensä (esim. ’maalialia’ 31).⁶ Äärimmäisenä oikealla ovat eri muotojen yhteenlasketut määrät, joihin prosenttiosuudet perustuvat (esim. 31 + 36; N = 67). Kuten edellä jo todettiin, huomioon on otettu muodot, joissa esiintyy murteellisuutta vain jompi-kumpi testattavista piirteistä. Näin saadaan yksiselitteisesti esiin se, kumpi kahdesta piirteestä jää vastaajien mielestä kannattelemaan muodon murteellisuutta, jos muoto ei kokonaan yleiskielisty. Prosentit on pyöristetty lähimpään kokonaislukuun.

dift. 1. tav. (<i>muualia, siäliä</i>) 7 % [’maalia’ 31, ’säiliä’ 36]	–	<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>maalii, säälii</i>) 42 % [N = 67]
dift. 1. tav. (<i>nuamaa, vualeempaa</i>) 10 % [’naamaa’ 31, ’vaaleempaa’ 27]	–	dift. jälkitav. (<i>naamoo, vaaleempoo</i>) 19 % [N = 58]
dift. 1. tav. (<i>piäsee, huaveilee</i>) 7 % [’pääsee’ 29, ’haaveilee’ 27]	–	lab. (<i>pääsöö, haaveiloo</i>) 20 % [N = 56]
dift. 1. tav. (<i>sua</i>) 7 %	–	<i>pi</i> -päätte (<i>saapi</i>) 36 % [N = 42]
dift. jälkitav. (<i>pelkeemään, alkeellisempoo</i>) 6 % [’pelkäämään’ 26, ’alkeellisempaa’ 22]	–	<i>svaa</i> (<i>pelekäämään, alakeellisempaa</i>) 19 % [N = 48]
dift. jälkitav. (<i>metsee, etsintöö</i>) 3 % [’metsää’ 33, ’etsintää’ 27]	–	<i>ts:n vast.</i> (<i>mehtää, etintää ~ ehintää</i>) 45 % [N = 60] ⁷
lab. (<i>kiroiloo</i>) 0 %	–	yleisgem. (<i>kirroilee</i>) 62 % [N = 29]
<i>männä</i> (<i>mänee</i>) 3 %	–	yleisgem. (<i>mennee</i>) 47 % [N = 32]
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>pelkkii, helmii</i>) 20 % [’pelkkiä’ 30, ’helmiä’ 36]	–	<i>svaa</i> (<i>pelekkii, helemiä</i>) 27 % [N = 66]
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>tulehduksii, mahdollisuuksii</i>) 6 % [’tulehduksia’ 34, ’mahdollisuuksia’ 32]	–	<i>t:n heikko a.</i> (<i>tulehuksia, mahollisuuksia</i>) 50 % [N = 66]
yleisgem. (<i>tallouden</i>) 17 %	–	<i>t:n heikko a.</i> (<i>talou(v)en</i>) 20 % [N = 30] ⁸
<i>ii</i> (< <i>iA</i>) (<i>eläimii, minuuttii</i>) 21 % [’eläimiä’ 38, ’minuuttia’ 34]	–	yleisgem. (<i>elläimiä, minnuuttia</i>) 22 % [N = 72]
yleisgem. (<i>lähheisempii</i>) 19 %	–	erikoisgem. (<i>läheisempii</i>) 25 % [N = 32]

Asetelma 2.

Hypoteesien mukaiset tulokset testissä.

Kaikkein leimallisimmat vokaalipiirteet väistyvät muodoista ensimmäisinä, mikä oli jo arvattavissakin spontaanin puheen perusteella. Ei-lingvistit kiinnittävät muoto-

6. Informantit saivat siis tehdä useita valintoja. Kokonaispistemääriin on laskettu yleiskieliset ja kaikki murteelliset muodot; *kahdentua*-muodon yhteydessä yhden pisteen muodostaa ”ei osaa sanoa”-vastaus. Puolestaan sellaisia vastauksia kuin *helemi, minsaa, pallauvu* ja *etsintöjä* ei ole sisällytetty määriin.

7. Testissä oli valmiina vain *t*:llinen muoto *etintää*; *h*:llinen variantti *ehintää* on informanttien itsensä antama muoto.

8. Yksi informantti kertoi käyttävänsä siirtymä-äänteetöntä *talouen*-muotoa.

jen alkuun enemmän huomiota kuin niiden loppuosaan, ja siksi ensi tavun AA:n diftongiutumisen häviää kaikille kilpaileville piirteilleen (ennemmin esim. *maalii*, *saapi* kuin *mualia*, *sua*). Jälkitavuissakin AA:n diftongiutuminen väistyy ennen muita murteellisuuksia. Molemmat diftongiutumisilmiöt mutta varsinkin pääpainollisessa tavussa esiintyvä *mua*, *piä* -diftongiutuminen yhdistetään *viäntämiseen* (*vääntämisestä* ks. Mielikäinen & Palander 2002: 96, 2014: 76, 137–139, 169–170; Nupponen 2011: 103, 177; Palander 2011: 99–100, 119), ja ne karsiutuvat puheesta ensimmäisten piirteiden joukossa. Informantit kommentoivat diftongiutumista muun muassa näin:⁹

- (1) nuo kaks muuta [*siäliä*, *siälii*] on sitten semmosia, viäntöhommia, niin, *siälii*, ei kyllä oikein, minun suuhun. (M4)
- (2) [*mualia* ja *mualii*] on niinku liian semmosia, käänteellisiä, niitä on niiku käännelty liikkaa mium, puhheeseen nähen. (N4)
- (3) [*mualia*, *mualii*] tulee mieleen, niinkum maalta, esimerkiks [lapsuuden] kesät me vietettiin maalla; [*siäliä*, *siälii*] tuota kiemurraa ei tuut tuo, kiemuraks mie nyt sanon tuo *siä*-, niin – – ei oo, mullen niinku, luontevvaa, itelle, mutta tuttuu, – – maaseuvvum murretta. (N7)
- (4) oikeestaan kaikki nuo, nuo nuo missä tulee tuo *ua*, ja niinku nuo *oo:t*, tai niinku joku *kiroiloo* ja, *nuamoo*, – – mitä mie en oikeestaan käytäs silleen, saatan kyllä välillä ehkä vahingossa sannoo, mutta, ylleesäp puhun silleen että ei, ei tuu. (M4)
- (5) ei tuuk kyllä kun toi *mehtää* ja *metsää*, eli *e*-päätteisiä [*mehtee* ja *metsee*] ei tuuk kyl käytetty, se on, se on vielä ehkä, maalaisempi, tai silleen kun asunuk kuitenkin itek kaupungissa. (M2)

Diftongiutuminen yhdistetään siis maaseudun murteeseen ja sitä pidetään *maalaisena*. Liperin murteen seuruutkimuksen kouluikäisillä ensi tavun AA:n diftongiutuneisuutta ei 2000-luvun vaihteessa ole juuri enää esiintynyt, ja kehitys on samansuuntainen myös jälkitavuissa (Ikäheimonen 2012: 27–28, 31–32).

Vaikka svaavokaalia pidetään leimallisena murteellisuutena (esim. Nuolijärvi 1986: 62–66, 92–96; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 75–77), se pystyy kuitenkin voittamaan sekä itä- että länsimurteissa mahdollisen *iA*:n assimilaation (ennemmin *pelekkiiä*, *helmiä* kuin *pelkkii*, *helmiä*). Mantilan (2004: 329) mukaan svaahan liittyy sellaisia ominaisuuksia kuin maalainen, kielteinen, maskuliininen, reipas, mutkaton, suora ja suomalaisen. Todennäköisimmin svaata puheessaan käyttävä on kotoisin joko Pohjanmaalta tai Savosta, asuu maaseudulla, on vanha ja miespuolinen sekä puhuu epämuodollisessa puhetilanteessa (Mantila 1997: 10). Svaavokaalin säilymistä tukeekin todennäköisesti juuri sen yhdistäminen puheen rentouteen (esim. Mielikäinen 1988: 100;

9. Esimerkit on litteroitu karkealla transkriptiolla.

Pinola 1997: 66 ja siinä mainittu lähde); svaatahan on tavattu sellaistenkin toimittajien puheesta, jotka eivät muuten systemaattisesti käyttäisi murretta juonnoissaan (Mantila 2004: 326). Svaavokaalia pidettiin testissä *liian murteellisena, savolaisena ja kitteeläisenä*, mutta kuitenkin se koehenkilöiden mukaan saattaisi esiintyä puheessa *tokais-taessa* jotain (*ilimeisesti*) ja tietoisesti kielellä leikitellessä, *hupaillessa*¹⁰. Testimuotoja, joissa svaan olisi voittanut *iA:n* assimiloituneisuus (*pelkkii, helmii*), taas pidettiin *liian eteläsuomalaisina* tai *liian virallisina*. Assimiloituneen *iA:n* eteläsuomalaisuus pitääkin paikkansa; piirteen mieltäminen ”viralliseksi” taas saattaa johtua siitä, että esimerkiksi radiossa ja televisiossa eteläsuomalaista puhekieltä kuulee useammin kuin muita murteita.

Itäsuomalaisten konsonanttipiirteiden kanssa kilpaillessaan murteelliset vokaalipiirteet väistyvät todennäköisesti ensin (Palander 2008: 346). Vokaalipiirteet ovat helpommin havaittavissa, minkä vuoksi niiden välttely onnistuu paremmin kuin konsonanttipiirteiden. Erityisen selvästi ero näkyy labiaalistumisen ja yleisgeminatation kilpailutilanteessa: *kiroiloo*-muodosta, josta puuttuisi geminaatio mutta joka sisältäisi *e:n* labiaalistuneisuuden, ei ollut testiaineistossa yhtään esiintymää, mutta sen sijaan *kirroilee*-muodon osuus oli peräti 62 prosenttia. Labiaalistumista kommentoitiin muodoissa *kiroiloo* ja *kirroiloo* seuraavasti:

- (6) *o*-päätte mitä ei tuuk käytetty kyllä, koskaan, – – vähä enemmän niinkum maakuntiin kun lähtettään tästä, niin tulee just nämä *oo:t* ja *öö:t* ja, tämmöset niinku, ja vanha kansa puhuu enemmän niin. (M₂)
- (7) [Muoto *kirroiloo*] ei tarkota ’ennää sammaa sanna [kuin *kirroilee*], liian kääntteinen. (N₄)

Konsonanttipiirteistä yleisgeminatation on jo aiemmin huomattu edustavan Pohjois-Karjalassa positiivista murteellisuutta (Alpia 2005: 122), eikä sitä olekaan tarpeen vältellä arkipuheessa (myös *mennee, elläimiä* pikemmin kuin *mänee, eläimii*). Yleisgeminatation asema murrepiirteiden välisessä hierarkiassa on kuitenkin väistyvä, jos se joutuu kilpailuun joko *t:n* heikkoasteisten itäsuomalaisten vastineiden tai itämurteiden erikoisgeminatation kanssa (*talou(v)en, läheisempii* ennemmin kuin *tallouden, lähheisempii*). Siitä huolimatta, että suurin osa informanteista vältteleekin mielestään testin muodoissa *liian kirjakielistä d:tä*, myös siirtymä-äännettä *v* vältellään (itse annetut muodot *talouen – tallouen, rentou’uttuu* ”heittomerkillä”, *uuestaan – uuestaan*).

Pohjois-Karjala on erikoisgeminatation ydinaluetta (Palander 1987b: 51–52), ja moni pohjoiskarjalainen tiedostaa käyttävänsä *tuplakonsonantteja* tai on kuullut puheessaan niitä esiintyvän, kuten seuraavista esimerkeistä voi huomata:

10. Muotoja, jotka informantit tuottivat testissä mainiten ne kielellä leikittelynä, ei otettu tutkimuksessa huomioon ”arkikielenä”. Lisäksi eräs koehenkilö toi esiin, että muoto *helemi* esiintyy leksikaalistuneessa käytössä silloin, kun jokin on ’oikein siisti, hieno’, siis *oikee helemi*. Samantapaista svaavokaalin leksikaalistunutta käyttöä voisi ilmentää puhekielessä myös muoto *selevä* ’selvä’, jolla ilmaistaan asianlaidan hyväksymistä varmasti, ilman epäilyksiä.

- (8) *piässöö*, ja taas on tupla, *ässä* – ei se *piässöö*, ei, ei käytetä’ oikeestaan tuomosta lyhyttä meilläpäin ollenkkaa. (M₃)
- (9) mulle aina, siis tuo – mainihteet et ku sie kaikkia aina pistät kaks *ällä* kaks *koota* ja kaks *ämmää* ja muuta mie sanon no en voi asiallem mittää, et se on vaan niinku, se vaan tulee ihan automaattisesti, ei minun tarvii ees niinku, käänttäjä ja väännttääs sitä. (N₄)
- (10) ussein jos sitten jos on kaksoiskonsonantti niin se jatkuu sitten koko sanan [*vaikkeemppaa*, *alkkeellisemppaa*]. jos puhuu kirjakieltä niin se koko sana ussein on, että ei tule sekasin. (N₃)

Toisaalta on huomautettava, että vaikka erikoisgeminatio vaikuttaakin positiiviselta piirteeltä, jonka käyttöä ei vältellä, sen havaitseminen eräissä esiintymisympäristöissä on kuitenkin erittäin hankalaa useimmille ei-kielitieteilijöille. Osa ei lisännyt testilomakkeeseen yhtään erikoisgeminatian sisältävää muotoa, vaikka murrepiirre oli selvästi havaittavissa korvakuulolla haastattelupuheessa.

Konsonanttipiirteistä myöskään *t:n* heikon asteen vastineiden säilyminen *iA:n* assimilaatiota paremmin ei ollut yllätys: pohjoiskarjalainen sanoo mielestään enemmän *tulehuksia* ja *mahollisuuksia* kuin *tulehduksii*, *mahdollisuuksii*. Kadon säilymistä Pohjois-Karjalassa edistää piirteen esiintyminen myös länsimurteissa. *t:n* heikkoasteisista varianteista kato on levinnyt nykypuhekielessä länsimurteiden puolelle saakka, ja sitä esiintyy etenkin *h:n* jälkeisessä asemassa (esim. Paunonen 1995: 31–33, 2006: 89–90; Kurki 2005: 92, 107–108). Mustanojan (2011: 318–322) mukaan Tampereen puhekielessä kato on tyypillinen edustus nuorilla, mutta iän myötä sen käyttö vähenee.

Testin muodoissa jälkitavujen diftongiutumisen antaa periksi *ts:n* murteellisille vastineille. Vaihtoehtoisissa murteellisissa ’metsää’-muodoissa pelkästään *ts:n* vahva-asteista *ht*-varianttia (*mehtää*) informantit käyttävät mielestään 42-prosenttisesti, kun taas pelkkää diftongiutumista (*metsee*) eivät lainkaan. *ts:n* heikon asteen variantteja *t:tä* tai *h:ta* (*etin(t)tää* – *ehintää*) käytetään 48-prosenttisesti, ja pelkän diftongiutumisen käyttö on vastaavasti 7-prosenttista (*etsintöö*; Räsänen 2013: 44). Tuloksissa (asetelma 2) vahva- ja heikkoasteiset muodot on yhdistetty, jolloin *ts:n* murteellisten vastineiden esiintyminen muodon ainoana murrepiirteenä on 45-prosenttista ja kilpailevan piirteen, diftongiutumisen, vain 3-prosenttista. – Testiin virheellisesti jääneet muodot *etsintöö* ja *etintöö* eivät yleensä herättäneet informanteissa ihmetystä, vaikka Pohjois-Karjalan alueella diftongiutunut muoto olisi ensisijaisesti *etintee*. *öö*:llistä varianttia tavataan lähinnä Etelä-Savon murteiden lounaisosissa, mutta se on mahdollinen kolmi- ja useampitavuisissa muodoissa muuallakin Etelä-Savossa, Pohjois-Savossa ja näiden naapurustomurteissa, muun muassa Savonlinnan seudulla ja Pohjois-Karjalassa (Mielikäinen 1994: 62–63; Palander 1987a: 36–37, 1996: 305). Edelleenkehittyminä (*ee* > *öö*) *öö*:lliset muodot olisivat näin ollen mahdollisia Pohjois-Karjalan murteissa, mutta enemmänkin ne ovat poikkeuksellisia.

Hypoteesien mukaisissa murrepiirrepareissa esiintyi eräitä yksittäisiä muotoja, joiden kohdalla hypoteesit jäivät toteutumatta. Koska samaa murrepiirreparia testattiin

kuitenkin useammalla muodolla, keskiarvo noudatti hypoteeseja. Poikkeukselliset muodot olivat yleiskielisten *naamaa*, *pääsee* ja *minuuttia* murteelliset variantit. Taulukossa 1 esitetään näiden muotojen prosenttiosuudet, ja vertailun vuoksi näkyvissä ovat sulkeissa myös muut samojen murrepiirreparien testimuodot.

Taulukko 1.

Keskiarvoltaan hypoteesien mukaisten murrepiirreparien poikkeusmuodot (sulkeissa hypoteesia noudattavat vertailumuodot). Hypoteettinen ja testissä keskimääräinen voittajapiirre on alleviivattu.

	<u>Vain dift. 1. tav.</u>	<u>Vain dift. jälkitav.</u>
<i>naamaa</i>	<i>nuamaa</i> 16 %	<i>naamoo</i> 6 %
(<i>vaaleempaa</i>)	<i>vualeempaa</i> 4 %	<i>vaaleempoo</i> 33 %
	<u>Vain dift. 1. tav.</u>	<u>Vain lab.</u>
<i>pääsee</i>	<i>piäsee</i> 10 %	<i>pääsöö</i> 10 %
(<i>haaveilee</i>)	<i>huaveilee</i> 4 %	<i>haaveiloo</i> 30 %
	<u>Vain ii < iA</u>	<u>Vain y.gem.</u>
<i>minuuttia</i>	<i>minuuttii</i> 29 %	<i>minnuuttia</i> 12 %
(<i>eläimiä</i>)	<i>eläimii</i> 13 %	<i>elläimiä</i> 32 %

Naamaa- ja *pääsee*-muotojen murteellisissa varianteissa pohjoiskarjalaisille näyttää olevan merkitystä sillä, että muodot ovat kaksitavuisia. Kaksitavuisissa muodoissa esiintyessään murrepiirteet sijaitsevat lähekkäin, jolloin jopa kaikkein leimallisimmasta ensi tavun AA:n diftongiutumuksesta tulee siedettävämpi piirre. Tämän seurauksena ensi tavun diftongiutuminen voi esiintyä labiaalistuneisuuden rinnalla tasavertaisena murrepiirteenä (*piäsee* ja *pääsöö* ovat yhtä vahvoja) tai säilyä jopa paremmin kuin diftongiutuminen jälkitavuisissa (ennemmin *naamaa* kuin *naamoo*). Lisäksi kielenaines *öö* (mm. muodossa *pääsöö*) kantaa pohjoiskarjalaisten mielestä negatiivista leimaa (ks. myös Palander & Nupponen 2005: 29–30), jota vastaan ensi tavun AA:n diftongiutuneilla *ua*, *iä*-varianteilla on mahdollisuus säilyä paremmin. Yleiskielisen *minuuttia*-muodon murteelliset vastineet ovat puolestaan oma tapauksensa, jossa ei-kielitetilijöiden käsitykset vastaavat hyvinkin spontaania puhetta. On nimittäin todettu, että nuorissa ruotsalaislaineissa, kuten *musiikki*, *fysiikka*, *kivääri* ja *minuutti*, yleisgeminatio voi usein jäädä toteutumatta ja sitä jopa väistetään lyhentämällä geminaation edellytyksenä olevaa pitkää vokaalia (Nahkola 1987: 49; Palander 1988: 241–242, 2008: 330–331; Laakko 1997: 68).

Testi toi esiin myös sen, että erällä murrepiirteillä voi olla taipumusta tukea toisensa esiintymistä. Muutoin leimallinen jälkitavujen AA:n diftongiutuminen näyttää olevan siedettävämpi piirre, kun sillä on seuranaan *ts*:n murteellinen vastine: kukaan

ei esimerkiksi käytä mielestään muotoa *metsee*, mutta *meh(t)tee* on jo huomattavasti luonnollisempi variantti. *pi*-päätteellä ja labiaalistumisella näyttää puolestaan olevan ei-lingvistien mielessä ensi tavun *AA*:n esiintymistä tukevia ominaisuuksia, koska näiden piirteiden kanssa diftongiutumisen on muodoissa runsainta (*suapi*-muotojen osuus oli 26 %, *piäsöö*-muotojen 34 %; Räsänen 2013: 40–41).

4 Hypoteesien vastaiset tulokset

Testin yhdeksän hypoteesien vastaista tulosta esitellään asetelmassa 3, jossa voittajapiirteet ovat tällä kertaa vasemmalla puolella lihavoituina (poikkeuksena tasatulokset, jolloin molemmat piirteet on lihavoitu).

	lab. (<i>mennöö</i>) 7 %	–	männä (<i>männee</i>) 7 % [N = 30]
UU (< <i>UA</i>) (<i>pidettyy, kahdentuu</i>) 28 %	[<i>pidettyä</i> 37; <i>kahdentua</i> 30]	–	t:n heikko a. (<i>piettyä, kahentua</i>) 21 % [N = 67]
UU (< <i>UA</i>) (<i>kerääntyy, palautuu</i>) 27 %	[<i>kerääntyä</i> 27; <i>palautua</i> 37]	–	yleisgem. (<i>kerrääntyä, pallautua</i>) 20 % [N = 64]
UU (< <i>UA</i>) (<i>harmaannuttuu, rentouduttuu</i>) 33 %	[<i>harmaannuttua</i> 27; <i>rentouduttua</i> 28]	–	er.gem. (<i>harmaannuttua, rentouduttua</i>) 11 % [N = 55]
yl.gem. pääp. tav. jäljessä (<i>konneelliseen</i>) 20 %		–	yl.gem. sivup. tav. jälj. (<i>koneelliseen</i>) 12 % [N = 25]
er.gem. muodossa alkeellisempaa 15 %		–	er.gem. muodossa alkkeellisempaa 12 % [N = 26]
er.gem. muodossa vaikeempaa 22 %		–	er.gem. muodossa vaikeempaa 7 % [N = 27]
svaa (<i>ilimeisesti</i>) 15 %		–	erikoisgem. (<i>ilimmeisesti</i>) 15 % [N = 27]
t:n heikko a. (<i>uu((v)v)estään</i>) 41 %		–	erikoisgem. (<i>uudestaan</i>) 3 % [N = 32] ¹¹

Asetelma 3.

Hypoteesien vastaiset tulokset testissä.

Hypoteesien vastaisissa tuloksissa huomiota kiinnittää se, että prosenttilukujen erot ovat useimmissa tapauksissa verrattain pienet, alle 10 prosenttiyksikköä. Koehenkilöitä testissä oli vain kaksikymmentä, eikä voidakaan olla varmoja siitä, olisiko tulos samansuuntainen suuremmalla testijoukolla vai johtuuko ”hypoteesien vastaisuus” sattuman vaikutuksesta.

Kaksi murrepiirreparia osoittautui ensinnäkin samanvahvaisiksi toisiaan vastaan. Pohjoiskarjalaiset pitävät labiaalistuneisuutta ja *mennä*-verbin *männä*-asua keskenään

11. Valmiiksi testissä annetun muodon *uuvestaan* lisäksi pohjoiskarjalaiset käyttävät mielestään sellaisia vain *t:n* heikon asteen sisältäviä varianteja kuin *uuvvestaan* ja *uuestaan*.

yhtä vahvoina piirteinä, vaikka todellisesta puhekielestä saadut tulokset osoittavat, että labiaalistuminen väistyy *mennä*-verbistä todennäköisemmin kuin *männä*-asuisuus (spontaanin puheen aineistossa *me(n)nöö*-muotoja oli 9 ja *mä(n)nee*-muotoja 19; Palander 2008: 346). Molemmat vokaalipiirteet lukeutuvat väistyviin itäsuomalaisiin murteellisuuksiin (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 92–94, 73–74). *menee*-muodon murteelliset asut ovat hyvin tiedostettuja, ja informanttien oli helppoa kommentoida näitä muotoja. Esimerkiksi *männöö* on *liian levveetä* tai *muuta murretta ä:n ja ö:n vuoksi*, ja muoto pitää muuttua *menee*-muodoksi, *kun pittää yhteyttä kaukasemppiin sukulaissiin* (M5). *männöö*-muotoa ei kuitenkaan testin perusteella voi sanoa välteltäväksi, koska se näyttäisi kuuluvan seitsemän informantin arkipuheeseen. Vaikuttaa siltä, että kaikki muodossa *männöö* esiintyvät piirteet eli *mennä*-verbin ä:llisyys, yleisgeminaatio ja labiaalistuminen edesauttavat toistensa esiintymistä, vaikkakin selvästi eniten (47 %:ssa ilmoitetuista varianteista) pohjoiskarjalaiset käyttävät mielestään geminoitunutta *mennee*-varianttia (ks. asetelmaa 2).

Toinen tasatuloksen saavuttanut piirrepari koostuu svaavokaalista ja itämurteiden erikoisgeminaatiosta. Niiden keskinäinen vertailu puuttuu spontaanista puhekielestä tehdyistä laskelmista, mutta oletuksena on, että foneettisena piirteenä erikoisgeminaatio pystyy voittamaan fonologisen eli normaalin lyhyen vokaalin mittaisen svaavokaalin. Liperin puhekielestä tehtyjen foneettisten mittausten mukaan nimittäin lyhyen pääpainollisen tavun jälkeisen toisen tavun svaavokaali on esiintyessään puoli-pitkä, kuten tässä asemassa oleva alkuperäinenkin lyhyt vokaali (Romppanen 2011: 28). Erikoisgeminaatio sen sijaan on foneettista (Palander 1987b: 11, 13–15), eli sen pituus ei läheskään aina ole täysi geminaatta, mikä vaikeuttaa ilmiön havaittavuutta.

Muotoja, joissa jälkitavujen *ua*, *yä* -yhtymien assimilaatiovarianttien olisi kumppanipiirteeseensä nähden ollut mahdollista sekä hävitä että voittaa, oli spontaanin puheen aineistossa vain muutamia. Niissä tapauksissa, joissa *uu*, *yy* -variantti oli mahdollinen, se yleensä hävisi kilpailijalleen, mutta erot olivat pieniä (1:2). (Palander 2008: 339, 343, 346.) Tämän vuoksi olikin kiintoisaa kokeilla testissä, miten luontevana pohjoiskarjalaiset kielenkäyttäjät pitävät piirrettä suhteessa muihin murteellisuuksiin. Testituloksissa *UA*-yhtymän assimilaatiovariantit olivat 7 prosenttiyksikköä yleisempiä kuin *t:n* heikon asteen vastineet (*pidettyy*, *kahdentuu* – *piettyä*, *kahentua*), ja ero oli täsmälleen samansuuruinen myös assimilaation ja yleisgeminaation (*kerääntyä*, *palautuu* – *kerrääntyä*, *pallautua*) välillä. Sen sijaan assimilaation ja erikoisgeminaation välillä ero on selvempi, 22 prosenttiyksikköä, eli *harmaannuttuu* ja *rentouduttuu* ovat pohjoiskarjalaisten mielestä luontevampia muotoja kuin *harmmaannuttua* ja *rentouduttua*. Todennäköisin syy erikoisgeminaation häviölle on jälleen se, että erikoisgeminaatio on aidossa puhekielessä harvoin täysgeminaatan mittaista eikä pohjoiskarjalaisen ole helppo tunnistaa geminaatallista testimuotoa omaan murteeseensa kuuluvaksi. Seuraavan esimerkin kielenopas arvelee kuitenkin käyttävänsä erikoisgeminaatiota molemmissa muodoissa:

- (11) *harmmaannuttua*, ja ehkä sit tuo *harmaannuttua* kans, – – riippuu vähän että, miten kiireellä sen sanoo, – – tuplat tulee aika helposti; periaatteessa tupla-*t*:ki on, mahdollista, et sitä jos sanoo silleen et niinku, puhuu hit-

taammin sitte melkeiv väkisin tulee sinne, niinku *renttouduttuu* – tai *renttouduttua*. (M2)

Selitystä hypoteesien paikkansapitämättömyydelle voi hakea myös itse testistä. Murrepiirteiden yhdessä esiintymisen vähäisyys spontaanissa puheessa heijastui nimittäin väistämättä myös testimuotojen valintaan, ja jotkin muodoista olivat informanttien mielestä oudon kuuloisia. Jokapäiväisessä puheessa ei todennäköisesti kovinkaan usein esiinny esimerkiksi sellaista muotoa kuin *harmaannuttua*, sillä lauseenvastikkeet kuuluvat tavallisemmin kirjakieleen (*hiusten harmaannuttua voidaan turvautua värjäykseen* tms.). Useat haastatelluista toivat lisäksi esiin, etteivät ymmärrä yleiskielisen *kahdentua*-muodon merkitystä, mikä puolestaan tuntuu oudolta, koska ei-lingvistit itse puhuvat usein geminaatiosta *konsonanttien kahdentumisena* tai *kahdentamisena* (Mielikäinen & Palander 2014: 154–155). Sekin on mahdollista, että kirjoitetun murteen lukemisen vaikeus tuli esiin etenkin niissä kohdissa, joissa esiintyy konsonantin pitenemistä.

Yleisgeminaation eri asemien kilpailuttaminen näyttää sen sijaan olevan vieläkin enemmän riippuvainen käytetystä testimuodosta. Aiemmin testatussa *pysäytetään*-muodossa vahvempi oli hypoteesien mukainen *pysäytetään*, jolloin pääpainollisessa tavussa toteutuva geminaatio (*pyssäytetään*) sai väistyä ensin (Räsänen 2012). Testimuoto *koneelliseen* kääntää suhteet kuitenkin päinvastoin, ja spontaanin puheen perusteella geminaation leimallisempi pääpainollinen asema muodossa *konneelliseen* on pohjoiskarjalaisten mielestä 8 prosenttiyksikön verran hyväksytympi kuin sivupainollinen (*koneelliseen*). Tuloksen erikoisuutta voi olla selittämässä pidentyvien konsonanttien kestoaste. Obstruenttien (*k, t, p, s, h*) ominaiskesto on pitempi kuin resonanttien, ja niistä muodostetut geminaatit ovat noin kaksi kertaa vastaavan yksinäiskonsonantin pituisia. Resonantit (*l, r, m, n, v, j*) sen sijaan ovat yksinäiskonsonanteina kestoaltaan lyhyempiä kuin obstruentit, mutta geminaattoina ne ovat 2,5-kertaisia yksinäiskonsonanttiin nähden. Lisäksi ensi tavun lyhyt vokaali resonantin edessä kasvattaa vielä eroa yksinäiskonsonantin ja geminaatan välillä. (Lehtonen 1970: 71, 96–98, 122–126; Nahkola 1987: 13–15.)¹² Pohjoiskarjalainen ei-lingvisti erottaakin puheestaan todennäköisesti, että pääpainollisen tavun *n* pitenee, mutta sivupainollisen *s:n* piteneminen verrattuna vastaavaan yksinäiskonsonanttiin ei ole yhtä havaittavaa. *s:n* piteneminen voikin jäädä heiltä kokonaan huomaamatta. Eräs kielenopas keksi, että tavuttamalla muoto on helpompi havaita geminoituminen, ja *kyllä se varmmaan on kahella ässällä* (M5). Toinen informantti taas havaitsi, että *ss* kuuluu hänen puheessaan muotoon aina:

- (12) *konneelliseen*. no varmmaan sit, vaikka niinku ’yrittäs hienostis sannoon niin varmmaan tulis sillonkiis sanottuu että *koneelliseen*, niinku että tulis niinku, enempi noita, *ässiä* kup pittää. (N8)

12. Lehtosen tutkimuksessa (1970) kestoeroja mitattiin minimipareilla, kuten *tuli* – *tulli*. Tässä tutkimuksessa kuitenkin oletetaan, että huomiot sopivat testituloksiin, koska ei-kielitetiijät havaitsevat pääasiassa kaksi kestoastetta: lyhyen ja pitkän.

Yleisgemaatio on 2000-luvun taitteen tilannetta kuvaavan Liperin seurueutkimuksen mukaan yleisesti ottaen vahvana säilynyt piirre, mutta eräät informantit ovat kymmenessä vuodessa luopuneet siitä lähes täysin. Ääritapauksessa lapsuusajan 100 prosentin edustus on nuorella aikuisella vähentynyt 8,6 prosenttiin. (Ikäheimonen 2012: 53–54.) Tästä voi päätellä, että yksilöittäin yleisgemaatiokin on murteellisuus, jonka voi kielestään tarpeen mukaan karsia.

Pidentyneiden konsonanttien havaitsemisen vaikeus näkyi myös erikoisgemaation eri asemien kilpailutuksessa. Itämurteiden erikoisgemaatiosta on havaittu, että gemaatio on yleensä vahvempaa ensimmäisen ja toisen tavun rajalla kuin toisen ja kolmannen tavun rajalla. Edelleen toisen ja kolmannen tavun rajalla gemaatio on vahvempaa, mikäli kolmas tavu on painoton. Tavuasemia koskevissa laskelmissa ei ole eritelty vokaalienvälisiä konsonantteja ja konsonanttiyhtymän jälkikomponentteja. Yleisesti ottaen vokaalienvälinen gemaatio on vahvempaa kuin konsonanttiyhtymän jälkikomponentin gemaatio. (Palander 1987b: 106–112, 136–139.) Tarkkoja laskelmia siitä, miten gemaation vahvuus vaihtelee konsonanttiyhtymien jälkikomponenteissa eri tavuasemissa, ei ole olemassa. Erityisesti kolmannen tavun jälkeiset gemaatio-tapaukset ovat ylipäätäänkin harvinaisia. Näyttäisi kuitenkin siltä, että vahvan erikoisgemaation alueella gemaatio heikkenisi kauempana sanassa. (Mts. 150–151.) Testimuodossa *alkeellisempaa* gemaatioasemassa olevat konsonanttiyhtymän jälkikomponentit ovat kumpikin painottoman tavun alussa, mutta toinen niistä sijaitsee toisen tavun, toinen viidennen tavun alussa. Hypoteesi on asetettu niin, että muodossa *alkeellisempaa* voittajapiirre olisi ensi ja toisen tavun rajainen erikoisgemaatio (*alkeellisempaa*). Ei-lingvistien mielestä muodon neljännen ja viidennen tavun rajalla oleva *mp*-konsonanttiyhtymän jälkikomponentin gemaatio (*alkeellisempaa*) säilyy paremmin kuin *lk*:n jälkikomponentin gemaatio ensimmäisen ja toisen tavun rajalla (*alkeellisempaa*). Prosenttinen ero eri muotojen välillä on kuitenkin ainoastaan kolme prosenttiyksikköä, minkä perusteella ei voi tehdä pitkälle vieviä päätelmiä.

Toisen erikoisgemaatioparin voittajamuodoksi testissä tuli samoin hypoteesin vastaisesti muoto *vaikeempaa* 15 prosenttiyksikön erolla. Spontaanissa puheessa vokaalienvälisen *k*:n geminoitumisindeksi on kuulonvaraisen arvioinnin mukaan korkeampi kuin konsonanttiyhtymän *p*:n (Palander 1987b: 106, 112), ja tämän myös eikielitetielijät ovat havainneet. Erikoisgemaatio on kuitenkin kuuloarvioiden perusteella toisen ja kolmannen tavun rajaisissa konsonanttiyhtymissä vahvempaa kuin vokaalienvälisessä asemassa ensimmäisen ja toisen tavun rajalla (*vaikeempaa*; mts. 136). On täysin mahdollista, että informantit ovat tukeutuneet *vaikeempaa*-muotojen kohdalla aiempaan testivalintaansa eli siihen, kuinka ovat ratkaisseet *koneelliseen*-kohdan valintansa. Ei-lingvistit ovat ehkä rinnastaneet erikoisgemaation yleisgemaatioon ja käyttäisivät samantapaista strategiaa kummankin gemaatioilmiön yleiskielistämässä (vrt. kuitenkin aiemmin puheena olleeseen muotoon *alkeellisempaa*, joka ei noudata tätä periaatetta). Ilman jonkintasoista kielitieteellistä koulutusta eri gemaatioilmiöiden toisistaan erottaminen ei lienekään mahdollista, vaan yhtä lailla molemmissa *tuplataan kirjaimia*.

Asetelman 3 viimeisen murrepiirreparin, *t*:n heikon asteen vastineiden ja erikoisgemaation kilpailutus toisiaan vastaan (*uuvestaan – uudestaan*) osoittaa edelleen,

että erikoisgemmaatio on piirre, johon ei-lingvisteillä on vain osittainen pääsy ja jonka havaitsemisessa on yksilöllisiä eroja. Piirteen olemassaolo siis havaitaan osassa sen esiintymisasemia mutta ei kaikissa; tietoisuuden tasojen määrittelyssä kyse on Prestonin termin tasosta *availability* (ks. johdantoa). Spontaanin puheen aineistossa erikoisgemmaatio on *t:n* heikon asteen vastineita voitokkaampi esimerkiksi muodoissa *uudesttän* 'uudestaan' ja *vaadittä* 'vaaditaan' (Palander 2008: 337). Testissä *t:n* heikon asteen vastineet (*uuvestaan* – *uuvvestaan* – *uuestaan*) voittivat pohjoiskarjalaisten mielestä erikoisgemmaation peräti 38 prosenttiyksiköllä, mikä oli suurin ero hypoteesien vastaisissa tuloksissa. *uudesttaan*-muodon kannatus oli vain kolme prosenttia, mitä saattaa selittää se, että yleiskielestä *stt*-yhtymä puuttuu. Konsonanttiyhtymä *stt* onkin kirjoitetussa testimuodossa *uudesttaan* voinut vaikuttaa vieraalta.¹³ Testitulokset selittyvät siitähän, että obstruenteissa äänten kestonlisäys on havaittavissa vaikeammin kuin resonanteissa. Murrepiirteiden välistä eroa kasvattaa myös se, että *t:n* heikon asteen vastineilla on murteessa vahva jalansija (ks. lukua 3).

5 Tulosten arviointia ja pohdintaa

Kokonaisuutena testivastaukset myötäilevät suhteellisen hyvin spontaanista puheesta saatuja tuloksia, mikäli kriteerinä pidetään hypoteesin mukaisten ja vastaisten voittajapiirteiden määriä: 22 murrepiirreparin kilpailutuksessa voittajapiirre oli odotuksen mukainen 13:ssa, ja lisäksi kahdessa tapauksessa piirteet olivat tasaväkisiä. Odotuksen vastaisia tulokset puolestaan olivat seitsemässä murrepiirreparissa. Tulosten tulkinnaassa on kuitenkin syytä ottaa huomioon voittaja- ja häviäjapiirteiden määrälliset erot. Koska koehenkilöitä oli vain kaksikymmentä, prosenttilukuihin on syytä suhtautua varovasti. Jos selvänä erona pidetään vähintään kymmenen prosenttiyksikön eroa, hypoteesia noudattavista 13 piirreparista tämä toteutuu kahdeksassa. Alle viiden prosenttiyksikön ero, jota voi jo pitää todella pienenä ja sattuman vaikutukselle alttiina, on kahdessa piirreparissa. Toisaalta hypoteesin vastaisissa piirrepareissakin, joita oli seitsemän, vain kolmessa ero on vähintään 10 prosenttiyksikköä. Suuremmalla koehenkilöjoukolla tulokset varmentuisivat, mutta tällaisenaankin testi paljastaa eräitä yhdenmukaisuuksia piirteiden murteelliseksi havaitsemisessa.

Tuloksista näkyy ensinnäkin, että pohjoiskarjalaiset kielenkäyttäjät pitivät ilmeisen tietoisesti itäsuomalaisia vokaalipiirteitä vältettävämpinä murteellisuuksina kuin konsonanttipiirteitä, ja keskusteluissa he myös analysoivat piirteiden hyväksyttävyyttä ja muresävyä. Siten *maaseudun murteeseen* yhdistyvä pääpainollisen tavun *AA:n* diftongiutumisen joutuu antamaan periksi kaikille testatuille kumppanipiirteilleen (*iA*-yhtymien assimilaatiolle, jälkitavun *AA:n* diftongiutumiselle, labiaalistumiselle ja *pi*-pääätteelle). Myös jälkitavun *AA:n* diftongiutumisen häviää svaavokaalille ja *ts:n* vasti-

13. Huomattakoon kuitenkin, että yhdeksäsluokkalaiset liperiläiset merkitsivät v. 1991 murrekäännöstehtävässä erikoisgemmaatiota sellaisiinkin muotoihin kuin *yhttään*, *hihttee* ja *jakssaa* (Pajarinen 1995: 72–73). Lukioikäiset ilomantsilaisnuoret puolestaan kirjoittivat v. 2008 kotimurrettaan edustaviin teksteihinsä mm. muotoja *matkkailja*, *yksistään* ja *llomantssiin* (Palander & Kontkanen 2012: 125).

neille; ainoastaan kilpaillessaan ensi tavun *AA*:n diftongiutumisen kanssa se tuntuu siedettävämältä murteellisuudelta, vaikkakin testi tuotti tässä piirteessä muotokohtaisia eroja. Näyttäisi nimittäin siltä, että jälkitavuisissa diftongiutuminen on hyväksyttävämpi, mitä kauempana sanassa se esiintyy (*vaaleempoo* tuntuu luontevammalta kuin *naamoo*). Myös labiaaliumista vältellään, mutta kilpaillessaan ensi tavun *AA*:n diftongiutumisen kanssa se säilyy parhaiten, mikäli se on toista tavua kauempana (*haaveiloo* luontevampi kuin *pääsöö*). *ä*:llinen *männä*-verbi häviää selvästi yleisgemaatiolle (*mennee* hyväksytympi kuin *mänee*), mutta labiaaliumisen kanssa kilpaillessaan piirteet ovat samanveroisia (*mennöö* ja *männee* tasaväkisiä). Tulokseen saattaa jälleen vaikuttaa se, että kaksitavuisissa muodoissa lähekkäisiä piirteitä ei ole yhtä helppo asettaa hyväksyttävyyssjärjestykseen kuin useampitavuisissa muodoissa. Svaavokaali puolestaan näyttää vahvemmalta kuin muut sen kanssa kilpailutetut vokaalipiirteet (diftongiutuminen jälkitavuisissa, *iA*-yhtymän assimilaatio), eikä se häviä edes erikoisgemaatiolle vaan saa sen kanssa tasatuloksen (*ilimeisesti* yhtä luonteva kuin *ilmmeisesti*). Jo spontaanin puhekielen perusteella tehtiin havainto, ettei pelkkä tavuasema ole murteen karttamisessa ratkaiseva (Palander 2008: 347). Se, että huomio kohdistuu sanan alkuosaan, pitää testinkin valossa paikkansa, mutta asiaan vaikuttaa myös, minkä muun murteellisuuden kanssa piirre on kilpailuasetelmassa.

Jälkitavujen *iA* ja *UA* -yhtymien osalta ei spontaanin puheen perusteella ollut tarpeeksi tietoa niiden kilpailukyvyistä muita piirteitä vastaan. Eniten tapauksia oli *iA*-yhtymän assimilaation ja yleisgemaation kilpailusta, jossa yleisgemaatio oli voitolla suhteessa 40:3 esiintymää (esim. *elläimiä*, *minnuuttia*; Palander 2008: 346). Testissä *iA*-yhtymä hävisi yleisgemaation lisäksi *t*:n heikolle asteelle ja svaavokaalille, mutta voitti ensi tavun *AA*:n diftongiutumisen luvuin 42:7 % (*maalii*, *säälii* hyväksyttävämpiä kuin *mualia*, *siäliä*). *UA*-yhtymän assimilaatio sen sijaan voitti testissä kaikki kilpailijansa, jotka olivat konsonanttipiirteitä: *t*:n heikon asteen ja yleisgemaation 7 prosenttiyksiköllä (esim. *pidettyy*, *kerääntyy* luontevampia kuin *piettyä*, *kerrääntyä*) sekä erikoisgemaation jopa 22 prosenttiyksiköllä (esim. *rentouduttuu* luontevampi kuin *rentouduttua*). Syynä voi olla murteen kehitys siihen suuntaan, että *iA* ja *UA* -yhtymien assimilaatiovariantit eivät enää niinkään yhdisty pohjoiskarjalaiseen aluemurteeseen vaan valtakunnallisesti leviävään nykypuhekieleen (esim. *pelkkii*, *heliä* -muodoissa on tunnustettu ”eteläsuomalaisuus”). Kummankin yhtymätyypin assimilaatiomuodot ovat nimittäin vahvoja Liperin vuoden 2000 seuruuaineiston mukaan, mutta niin, että *iA*-yhtymissä assimilaatio keskittyy yksikön partitiiveihin ja verbien infinitiiveihin (*mökkii*, *kuokkiä*), kun taas monikon partitiivit sisältävät yleensä yhtymän (*lapsiä*). Verrattuna vuoden 1990 tilanteeseen (Pajarinen 1995: 83–84) monikon partitiivista *ii* on väistymässä kaikissa ikäryhmissä, mikä viittaa siihen, että varianttien tehtävänjako on vakiintumassa. (Ikäheimonen 2012: 80–84.) Ilomantsilaisnuorten murrekirjoitelmissa *UU* ja *ii* -assimilaatio ei kuulu kaikkein yleisimpiin murteellisuuksiin, mutta sitä on kuitenkin merkitty lähes puolessa tekstejä (Palander & Kontkanen 2012: 124–129). *UU* ja *ii* -variantit ovat nimenomaan vanhoilla esiintymisalueillaan säilyttäneet asemansa hyvin (Lappalainen 2001: 81–82 ja siinä mainitut lähteet), mutta ne tunnetaan myös Helsingin puhekielestä (Lappalainen 2004: 85–86; Paunonen 2006: 89–90), ja merkkejä niiden leviämisestä esimerkiksi Tampereen hämäläis-

puhekieleen on jo olemassa (Salmi 2013). Tamperelaisnuorten raportoinnit piirteestä viittaavat siihen, että assimilaatioasuisia muotoja pidetään muodikkaina ja tavoiteltavina: keskimäärin nuoret näet ilmoittivat käyttävänsä niitä enemmän kuin niitä esiintyi heidän todellisessa puhekieleessään (mts. 50–54).

Konsonanttipiirteistä taas odotuksenmukaisesti vahvoja ovat *t:n* heikon asteen vastineet, *ts*-yhtymän vahva- ja heikkoasteiset vastineet sekä geminaatioilmiöistä etenkin yleisgeminaatio. Kuitenkin testitilanteessa geminaation tavuaseman vaikutusta oli vaikea arvioida. Kun spontaanin puheen muodoissa, joissa yleisgeminaatiolle olisi edellytykset sekä pää- että sivupainollisen tavun jäljessä (*koneelliseen*), geminaatio väistyy herkemmin sanan alkuosasta, testissä tuli päinvastainen tulos, 8 prosenttiyksikön erotuksella. Erikoisgeminaatiosta oli ennen testiä oletus, että koska piirre on useimmissa tapauksissa foneettisessa vaiheessa, se voi esiintyä pohjoiskarjalaisen muuten yleiskielisessäkin puheessa eli voittaa lähes minkä tahansa muun murrepiirteen. Erikoisgeminaation tavuasemittaisessa arvioinnissa saatiin kuitenkin odotuksenvastaisia tuloksia (*alkeellisempaa* pro *alkkeellisempaa* ja *vaikkeempaa* pro *vaikeempaa*). Tämä johtuu mitä ilmeisimmin siitä, että testimuotojen täydet geminaatat liioittelivat ilmiötä. Koska erikoisgeminaatio on Pohjois-Karjalassakin vielä horjuvaa, eivät kaikki murteenpuhujat ilmeisestikään ole siitä tietoisia. Ilmiö voi lisäksi esiintyä hyvin monenlaisissa äänneympäristöissä ja tavuasemissa, joiden keskinäiseen järjestykseen kielenkäyttäjien tietoisuus ei näyttäisi ulottuvan.

Verrattaessa testituloksia spontaanista puhekielestä saatuihin tietoihin on otettava huomioon ajallinen ero. Spontaanin puhekielen nauhoitukset olivat pääosin ajanjaksolta, joka ulottui 1970-luvulta 2000-luvun alkuun. Vanhimmat puhujat olivat syntyneet 1880-luvun lopulla ja nuorimmat 1990-luvulla. Kun testi tehtiin vuonna 2012, oli vanhimpien murrenäytteiden tallennuksesta kulunut aikaa jo lähes viisikymmentä vuotta. Tänä aikana Pohjois-Karjalan murteet ovat osin muuttuneet, ja muutokset heijastuvat myös murrepiirteiden havaitsemiseen. Nykymurteessa tilanne on *iA* ja *UA* -yhtymien ja geminaationkin kannalta erilainen kuin 1970–1980-luvuilla. Kolme tai neljä vuosikymmentä sitten *ii*-variantissa ei vielä ollut havaittavissa erityisempää myönteistä arvovarausta (Palander 2008: 343–344). Yleis- ja osin erikoisgeminaatio puolestaan ovat jo 1990-luvulla olleet kouluikäisten tiedostamia, ja raportoinnit yleisgeminaation välttämisestä omassa puhekieleessä vihjaavat, että piirre on tunnistettu murteelliseksi (Pajarinen 1995: 73–74). Tämä saa vahvistusta 2000-luvun seurautuloksista, jotka osoittavat, että idiolektista yleisgeminaatio voi vuosikymmenessä väistyä lähes kokonaan tai sen käyttöä voidaan tarvittaessa säädellä.

Murrepiirteiden salienssin kannalta on nähtävissä esimerkiksi, että savolaispiirteisiin yleisesti yhdistetty diftongiutumisen kuuluu häviäjäpiirteisiin etenkin pääpainollisessa tavussa. Sen sijaan yleisgeminaatio, joka myös on tunnetuimpia savolaispiirteitä, ei kuulu vältettävimpiin murteellisuuksiin. (Piirteiden tunnistamisesta ks. Mielikäinen & Palander 2014: 169–171, 182.) Fonemaattinen ero yleiskieleen nähden (joka kuuluisi Auerin, Bardenin ja Grosskopfin [1998] termein objektiiviseen salienssiin; ks. johdantoa) sen paremmin kuin murteellisuudesta tietoisuuskään (subjektiivinen salienssi) ei siis suoraan johda piirteen väistymiseen. Salienssia voidaankin pitää välttämättömänä mutta ei riittävänä ehtona murteellisuuden katoamiselle (Auer, Bar-

den & Grosskopf mts. 184). Kuitenkin se, että piirrettä ei yleisesti jäljitellä, kuten *iA* ja *UA* -yhtymien assimilaatiota (Mielikäinen & Palander 2014: 176), näyttäisi suojaavan sitä yleiskielistymiseltä, varsinkin jos on oletettavissa, että piirteellä on piilopreessiä.

Testin toteuttaminen siten, että koehenkilö sai testattavasta muodosta sekä näkö- että kuulohavainnon, osoittautui toimivaksi menetelmäksi. Kasvokkaishaastattelussa murrepiirteistä oli mahdollista keskustella ja pohtia ääneen varianttien luontevuutta. Pelkästään kirjallisena testin toteuttaminen voisi olla hiukan riskialtista, vaikkakin informanttien määrää voitaisiin tällöin lisätä. Haastattelutilanteessa informantit ovat varmasti tehneet valintojaan huolellisemmin kuin sellaisessa koeasetelmassa, jossa heidän tehtävänään olisi ollut pelkän kyselylomakkeen täyttäminen. Haastateltavilta edellytettiin testin onnistumiseksi erittäin tarkkaa työskentelyä, koska heidän piti havainnoida eri varianttien välisiä, joskus hyvinkin pieniltä tuntuvia eroja. On tietysti mahdollista, että informanttien ei ole aina ollut helppo lukea murremuotoja, koska murretta näkee harvemmin kirjoitettuna. Muotojen käyttökelpoisuuden arviointiin on saattanut osalltaan vaikuttaa myös se, miten sujuvaa haastattelijan käyttämä murre on ollut hänen lukiessaan muotoja ääneen. Murteen kuulemisen kannaltahan tilanne ei ole ollut aivan aito.

Mikäli vastaavanlaista testiä oltaisiin suunnittelemassa uudestaan, huomiota voisi vielä kiinnittää testimuotojen valintaan (esim. *kahdentua*, *harmaannuttua*). Siinä tosin on omat vaikeutensa, sillä eräät piirrehydistelmät jäävät todellisessakin puhekielessä harvinaisiksi. Harvoin esiintyvien muotojen luontevuutta lienee testitulanteessa vaikea arvioida. Yksittäisistä piirteistä yleisgemaatiota voisi edelleen kilpailuttaa itsensä kanssa: onko todella niin, että tavallisen kielenkäyttäjän mielestä pää- ja sivupainon jälkeinen asema (esim. *pysäytetään* – *pysäytetään*) ei aiheuta eroa gemaation toteutumiseen? Erikoisgemaatiota puolestaan tuskin kannattaa testata tällä menetelmällä, koska kirjoitettuna täysi gemaatta ei ilmeisesti useimmille vastaa kuulovaikutelmaa aidon puhekielen gemaatioasteesta.

Testituloksista voi nähdäksemme tehdä päätelmiä Pohjois-Karjalan murteiden tulleisuudesta. Testin perusteella näyttää siltä, että svaavokaalia, *t:n* heikon asteen itäsuomalaisia vastineita, *ts:n* vastineita, *pi*-päätettä ja yleisgemaatiota ei edelleenkään koeta täysin kartettavina. Myös erikoisgemaatiolla on hyvät edellytykset säilyä murteessa, jos sitä ei tietoisesti pystytä välttelemään. Näiden piirteiden seurana ovat hyvin todennäköisesti myös *eA*, *OA* -yhtymien assimilaatiovastineet (*vaikee*, *maitoo*) ja *nU^x*-partisiippi (*osannu^x*, *tehny^x*), jotka spontaanin puheen perusteella olivat kaikkein voitokkaimpia murrepiirteitä (Palander 2008: 342–345), sekä testistä puuttuneet persoonapronominit *mie* ja *sie*. Pohjoiskarjalainen murre voikin säilyä tunnistettavana näiden piirteiden avulla.

Testin yhteydessä käydyistä keskusteluista paljastui, että pohjoiskarjalaisille tuntuu olevan tärkeää erottaa oma murteensa niin naapurina sijaitsevista Pohjois-Savon murteista kuin pääkaupunkiseudun puhekielestäkin. Liiallinen murteellisuus, *viäntäminen*, tai yleiskielisyys ei kumpikaan ole suotavaa. Pohjoiskarjalaiset tiedostavat hyvin, ettei esimerkiksi *d* ole heille luonteva: *d-kirjain karsastaa, särähtää korvaan, ei käännny* ja on *liian kirjakielinen*. Näistä mielipiteistä kuvastuu hyvin nykyajan pohjoiskarjalainen murreidentiteetti: savolaisista halutaan erottua ja pitää kiinni omasta, vä-

hemmän savolaisesta murteesta. Tätä toteutetaan murrepiirteiden olemassa olevalla arvohierarkialla, joka on sidoksissa aikaansa ja jota yhteisesti – ja ainakin osin myös tietoisesti – kannatetaan.

Lähteet

- ALPIA, JOHANNA 2003: *Miun murre. Joensuulaisten lukiolaisten kotimurteentuntemuksesta*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, suomen kieli.
- 2005: *Miun murre. Joensuulaisten lukiolaisten kotimurteentuntemuksesta*. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisen kielellinen identiteetti* s. 91–124. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- AUER, PETER 1997: Co-occurrence restrictions between linguistic variables. – Frans Hinskens, Roeland van Hout & W. Leo Wetzels (toim.), *Variation, change, and phonological theory* s. 69–99. Amsterdam: John Benjamins.
- AUER, PETER – BARDEN, BIRGIT – GROSSKOPF, BEATE 1998: Subjective and objective parameters determining 'salience' in long-term dialect accommodation. – *Journal of Sociolinguistics* 2 s. 163–187.
- BJÖRKBÄCKA, RIIKKA 2002: *Veteliläisten käsityksiä murteesta. ”Rinta rottingille ja murthet rohkiasti esille!”* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- EVANS, BETSY E. 2002: An acoustic and perceptual analysis of imitation. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 2* s. 95–112. Amsterdam: John Benjamins.
- 2010: Aspects of the acoustic analysis of imitation. – Dennis R. Preston & Nancy Niedzielski (toim.), *A reader in socio-phonetics* s. 379–391. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 219. New York: Walter de Gruyter.
- FERNANDES, MARINO – ROUTHIER, MICHAEL – RAVINDRANATH, MAYA 2014: Measuring dialect shift with traditional tools and modern technologies. Esitelmä Methods in Dialectology XV -konferenssissa Groningenissa 11.8.2014.
- GARRETT, PETER – COUPLAND, NICOLAS – WILLIAMS, ANGIE 2003: *Investigating language attitudes. Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- GOOSKENS, CHARLOTTE – BEZOOIJEN, RENÉE VAN 2002: The role of prosodic and verbal aspects of speech in the perceived divergence of Dutch and English language varieties. – Jan Berns & Jaep van Marle (toim.), *Present-day dialectology. Problems and findings* s. 173–192. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 137. Berlin: Mouton de Gruyter.
- GROOTAERS, WILLEM A. 1999: The discussion surrounding the subjective boundaries of dialects. – Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1* s. 115–129. Amsterdam: John Benjamins.
- HARJU-PANULA, MERVI 2010: *Kauhajokisten koululaisten murretekstit*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- HIETAVA, SANNA 2008: *Ulvilalaisten koululaisten murteentuntemuksesta ja murreasenteista*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- HYLKILÄ, JENNI 2005: *Hienoo suomee vai hienua suomia? Reisjärveläisnuorten havaintoja ea, eä ja oa, öä -yhtymien edustuksesta kotimurteessaan*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, suomen kieli.

- IKÄHEIMONEN, SUVI 2012: *Liperin murre vuosina 1990 ja 2000. Idiolekteittaisten muutosten tarkastelua reaaliajassa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- JANTUNEN, ANU 2004: *Kansandialektologinen tutkimus punkaharjulaisten nuorten kielestä*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, suomen kieli.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1982: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 7–35. Folia fennistica & linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- KERSWILL, PAUL – WILLIAMS, ANN 2002: "Salience" as an explanatory factor in language change. Evidence from dialect levelling in urban England. – Kari C. Jones & Edith Esch (toim.), *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors* s. 81–110. Berlin: Mouton de Gruyter.
- KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet I. Murrenäytteitä*. Helsinki: SKS.
- KOKKO, SUSANNA 2010: *Kahden ikäryhmän raahelaisten käsityksiä suomen murteista*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.
- KOKKONEN, MIRA 2010: "Suattaapi olla" että "tarvitaan appuu". *Pohjoissavolaisten ja pohjoiskarjalaisten naapurimurteestaan tuottamista imitaatioista*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- KUISTI, ANNE 2003: *Enontekiöläisnuorten murteen tiedostaminen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- KUNNAS, NIINA 2014: Viena Karelians as observers of dialect differences in their heritage language. Esitelmä On the border of language and dialect -symposiumissa Joensuussa 6.6.2014.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: SKS.
- LAAKKO, ANU 1997: Yleisgeminaatio. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 67–73. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- LABOV, WILLIAM 2001: *Principles of linguistic change. Volume 2. Social factors*. Malden: Blackwell.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Sosiolingvistinen katsaus suomalaisnuorten nykypuhekieleen ja sen tutkimukseen. – *Virittäjä* 105 s. 74–101.
- 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Helsinki: SKS.
- LEHTONEN, JAAKKO 1970: *Aspects of quantity in standard Finnish*. Studia Philologica Jyväskylän VI. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LEINO, PIRKKO 1968: *Suomalaiset matkimukset*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.
- LEIPÄLÄ, SANNA 2000: *Haapajärvisen murreasenteista*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- LONG, DANIEL – PRESTON, DENNIS R. (toim.) 2002: *Handbook of perceptual dialectology. Volume 2*. Amsterdam: John Benjamins.
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- 2013: Kansandialektologinen testi lukkiin ('luin') -tyyppisten imperfektimuotojen havaitse-

- misesta. – *Virittäjä* 117 s. 413–419.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Murre, kielenkäyttäjä ja asenteet. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nyky-suomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2* s. 91–126. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 92–111. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1994: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 599. Helsinki: SKS.
- 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- 2006: Paikkoihin viittaavat ilmaukset murteiden jäljittelyssä. – Annekatrin Kaivapalu & Külvi Pruuli (toim.), *Lähivertailuja* 17 s. 193–216. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: SKS.
- MONTGOMERY, CHRIS – STOECKLE, PHILIPP 2013: Geographic information systems and perceptual dialectology. A method for processing draw-a-map data. – *Journal of Linguistic Geography* 1 s. 52–85. doi:10.1017/jlg.2013.4.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikaututkimus Tampereen puhekielistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampereen yliopisto.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgeminaatio. Äänne­muutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Helsinki: SKS.
- NIEDZIELSKI, NANCY 1999: The effect of social information on the perception of sociolinguistic variables. – *Journal of Language and Social Psychology* 18 s. 62–85.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyh­teisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki: SKS.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseurauhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *”Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 11. Joensuu: University of Eastern Finland.
- OJANSUU, HEIKKI 1908: Kansa murrehavaintojen tekijänä. – *Virittäjä* 12 s. 9–13.
- 1909: Kansa murrehavaintojen tekijänä. – *Virittäjä* 13 s. 120.
- PAJARINEN, JAANA 1995: *Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko Kivenpyörittäjienkin kieli?* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. – *Virittäjä* 86 s. 164–176.
- 1987a: *aa:n ja ää:n diftongiutuneisuus sekä e:n labialisaatio nykysavossa*. – Kari Nahkola (toim.), *Kirjoituksia kansanmurteista ja kirjakielistä* s. 21–60. Folia fennistica & linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1987b: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio*. Helsinki: SKS.

- 1988: Yleis- ja erikoisgemmaation vaikutuksista. – *Virittäjä* 92 s. 238–252.
- 1996: *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa*. Helsinki: SKS.
- 2005a: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuraututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: SKS.
- 2005b: Muu suomi karjalaisten silmin. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 56–90. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsityksiin. – *Virittäjä* 111 s. 24–55.
- 2008: Itäsuomalaisten murrepiirteiden muodonsisäinen väistymishierarkia. – *Virittäjä* 112 s. 322–354.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: SKS.
- PALANDER, MARJATTA – KONTKANEN, LEA 2012: Ilomantsilaisnuoret kotimurteensa merkittäjinä. – Seppo Knuuttila, Helmi Järviluoma, Anne Logrén & Risto Turunen (toim.), *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyysyjä Ilomantsista* s. 122–136. Helsinki: SKS.
- PALANDER, MARJATTA – NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Karjalaisten ”karjala”. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 15–55. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- PALANDER, MARJATTA – RIIONHEIMO, HELKA 2013: How is Karelian recalled and imitated? Esitelmä MinorEuRus-konferenssissa Helsingissä 16.12.2013.
- 2014: Border Karelian recognition test. Esitelmä Methods in Dialectology XV -konferenssissa Groningenissa 13.8.2014.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PINOLA, KATI 1997: Svaa-vokaali. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sociolingvistinen variaatio* s. 59–66. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- PRESTON, DENNIS R. 1982: Perceptual dialectology. Mental maps of United States dialects from a Hawaiian perspective. – Dennis Preston (toim.), *Working Papers in Linguistics* 14:2 s. 5–49. University of Hawaii at Manoa.
- 1989: *Perceptual dialectology. Nonlinguists' views of areal linguistics*. Topics in Sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris Publications.
- 1992: Talking black and talking white. A study in variety imitation. – Joan H. Hall, Nick Doane & Dick Ringler (toim.), *Old English and new. Studies in language and linguistics in honor of Frederic G. Cassidy* s. 327–355. New York: Garland Publishing.
- 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language Awareness* 5 s. 40–74.
- (toim.) 1999: *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins.
- PURSCHE, CHRISTOPH 2010: Imitation und Hörerurteil. Kognitive Dialekt-Prototypen am Beispiel des Hessischen. – Christina Ada Anders, Markus Hundt & Alexander Lasch (toim.), *Perceptual dialectology. Neue Wege der Dialektologie* s. 151–178. Linguistik – Impulse & Tendenzen 38. Berlin: Walter de Gruyter.
- RÁCZ, PÉTER 2012: Operationalizing salience. Definite article reduction in the North England. – *English Language and Linguistics* 16.1 s. 57–79. doi: 10.1017/S1360674311000281.

- RENSINK, W. G. 1999: Informant classification of dialects. – Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1* s. 3–7. Amsterdam: John Benjamins.
- RISSANEN, MARI 1999: ”Olen kaenuulaenen”. *Kainuulaisten nuorten asenteista murteita ja omaa puhekieltään kohtaan*. Proseminaaritutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- ROMPPANEN, MERI 2011: *Toisen tavun vokaalin puolipituus viiden liperiläisnuoren puheessa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- RÄSÄNEN, MAARET 2012: *Haaveiloo vai huaveilee? Ei-kielitieteilijöiden käsityksiä murrepiirteiden muodonsisäisestä kilpailusta Pohjois-Karjalan keskiosan murteissa*. Kandidaatintutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- 2013: *Pohjoiskarjalaisten käsityksiä muodonsisäisistä murrepiirteistä*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- SALMI, SANNA 2013: *Semmosia ja tämmösii. Jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät tamperelaisnuorten puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, suomen kieli.
- SCHILLING-ESTES, NATALIE 1998: Investigating ”self-conscious speech”. The performance register in Ocracoke English. – *Language in Society* 27 s. 53–83.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOUKUP, BARBARA 2009: *Dialect use as interaction strategy. A sociolinguistic study of contextualization, speech perception, and language attitudes in Austria*. Austrian Studies in English 98. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsinki: SKS.
- 2013: On the dynamics of non-linguists’ dialect perceptions. The perceived spatiality of /s/ in Finnish. – Monika Reif, Justyna A. Robinson & Martin Pütz (toim.), *Variation in language and language use. Linguistic, socio-cultural and cognitive perspectives* s. 134–163. Duisburg Papers on Research in Language and Culture 96. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- WEIJNEN, ANTONIUS A. 1999: On the value of subjective dialect boundaries. – Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1* s. 131–133. Amsterdam: John Benjamins.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: SKS.
- VÄÄNÄNEN, MARJO 2006: *Ylikiiminkiläisnuorten murteen tiedostaminen ja sen suosiminen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- YONEZAVA, MIDORI 2002: Influence of vowel devoicing on dialect judgments by Japanese speakers. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 2* s. 367–396. Amsterdam: John Benjamins.

Liite 1

Kyselylomake

Murretesti 2012: Kyselylomake

Nimi:

Ympyröi jokaisesta 33 kohdasta ne muodot (1–4 kpl), joita mielestäsi käytät omassa puheessasi. Jos käyttämäsi muotoa ei ole listassa, kirjoita se annettujen muotojen jälkeen.

Jokin muu,
mikä?

1. pidettyä	pietty	pidetty	piettyä
2. metsää	mehtee	mehtää	metsee
3. koneelliseen	konneelliseen	konneelliseen	koneelliseen
4. maalia	mualii	mualia	maalii
5. menee	männöö	mennöö	männee
6. pelkkiä	pelekkii	pelekkiä	pelkkii
7. harmaannuttua	harmmaannuttuu	harmaannuttuu	harmmaannuttua
8. tulehduksia	tulehuksii	tulehuksia	tulehduksii
9. pelkäämään	pelekeemään	pelkeemään	pelekäämään
10. kerääntyä	kerräänty	kerrääntyä	keräänty
11. sääliä	siälii	säälii	siäliä
12. kiroilee	kirroiloo	kiroiloo	kirroilee
13. rentouduttua	rentouduttuu	rentouduttuu	rentouduttua
14. saa	suapi	sua	saapi
15. vaikeempaa	vaikkeempaa	vaikeempaa	vaikkeempaa
16. helmiä	helemii	helmii	helemiä
17. uudesta	uuvesta	uuvesta	uudesta
18. naamaa	nuamoo	nuamaa	naamoo
19. kahdentua	kahentuu	kahentua	kahdentuu
20. läheisempiä	lähheisempii	läheisempii	lähheisempii
21. etsintää	etintöö	etsintöö	etintää
22. talouden	tallouven	talouven	tallouden
23. vaalempaa	vualeempoo	vaalempoo	vualeempaa
24. eläimiä	elläimii	eläimii	elläimiä
25. palautua	pallautuu	palautuu	pallautua
26. pääsee	piäsöö	piäsee	pääsöö
27. ilmeisesti	ilimmeisesti	ilmeisesti	ilmeisesti
28. mahdollisuuksia	mahollisuuksii	mahdollisuuksii	mahollisuuksia
29. alkeellisempaa	alkkeellisempaa	alkkeellisempaa	alkeellisempaa
30. menee	männee	mänee	mennee
31. haaveilee	huaveiloo	haaveiloo	huaveilee
32. minuuttia	minnuuttii	minnuuttia	minuuttii
33. alkeellisempaa	alakeellisempoo	alakeellisempaa	alkeellisempoo

A perceptual test on the hierarchy of eastern-Finnish dialect features

The study examines by means of a self-report test how aware twenty North Karelians were of the dialectal order of eastern-Finnish dialect features. The test is based on results obtained through spoken interviews recorded over the last few decades. These results showed that in the type of dialect most approaching standard Finnish, some eastern vowel features recede more easily than other features. The hierarchy of dialect features was tested by forms which allow the simultaneous presence of two features: for instance, the form *opettelloo* '(s)he learns' (in standard Finnish *opettelee*) can change towards the standard form either by the recession of primary gemination (*opetteloo*) or labialisation (*opettellee*), or both features can recede simultaneously (*opettelee*). Twelve eastern-Finnish dialect features were tested, constituting twenty-two different kinds of feature combinations. The test included thirty-three items. The forms were arranged in the questionnaire in the following order: the standard Finnish variant, a variant with two dialect features and two variants with one dialectal feature in each (i.e. *saa* – *suapi* – *sua* – *saapi* '(s)he gets'). The test subjects were asked to choose the variant(s) they believed they would use in ordinary casual speech.

Of the twenty-two dialect-feature pairs in the test, thirteen followed the interview-based results of spontaneous speech. In two cases, the two variants with just one dialect feature were considered equally acceptable. Results that were contrary to expectations concerned the *UA* combination, where test subjects considered the assimilation variants to be more acceptable than the variants of the weak grade of *t* or the gemination phenomena (e.g. *kerääntyä* 'to gather' rather than *kerrääntyä*; in standard Finnish *kerääntyä*). Also primary and secondary geminations in various syllable positions produced unexpected results. Test subjects had difficulties in estimating the strength of gemination (primary gem. *konneelliseen* – *koneellisseen* 'mechanical', sg. illat.; in standard Finnish *koneelliseen*; secondary gem. *vaikeempaa* – *vaikeemppaa* 'more difficult', sg. partit.; in standard Finnish *vaikeampaa*).

The test showed that North Karelians are on the whole well aware of the hierarchy of their regional dialect features. The comments on the test forms reveal that the Savo features, such as the diphthongisation of *AA* (*mua* 'earth', in standard Finnish *maa*) and the labialisation of *e* (*juoksoo* '(s)he runs', in standard Finnish *juoksee*) are clearly considered rural and overly dialectal, while gemination is approved of, also in one's own speech. The acceptability of a feature depends on the other dialect features simultaneously in competition within a single form.

Kansandialektologinen testi murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä

Tutkimuksessa testattiin kahdenkymmenen pohjoiskarjalaisen ei-lingvistin tietoisuutta itäsuomalaisten murrepiirteiden murteellisuusjärjestyksestä. Itseraportointitesti pohjautuu viime vuosikymmenten haastattelupuheesta saatuihin tuloksiin, joista näkyy, että yleiskielistyvissä murteessa eräät itäsuomalaiset vokaalipiirteet väistyvät muita piirteitä herkemmin. Piirteiden murteellisuusjärjestystä testattiin muodoilla, joissa on samanaikaisesti mahdollisuus kahteen murrepiirteeseen: esimerkiksi muoto *opettelloo* voisi yleiskielistyä joko niin, että siinä jäisi toteutumatta yleisgemmaatio (*opetteloo*) tai *ee:n* labiaalilistuneisuus (*opettelee*), tai yleiskielistyminen koskisi yhtäaikaan kumpaakin piirrettä (*opettelee*). Testattavana oli 12 itäsuomalaista murrepiirrettä, joiden muodostamia erilaisia kahden piirteen yhdistelmiä oli 22. Testiin kuului kaikkiaan 33 kohtaa. Muodot olivat testilomakkeessa aina siten, että ensin oli yleiskielinen muoto, tämän jälkeen muoto, joka sisälsi kaksi murteellista piirrettä, ja lopuksi kaksi erilaista, vain yhden murrepiirteen sisältävää muotoa (*saa – suapi – sua – saapi*). Koehenkilöiden tehtävänä oli valita annetuista muodoista se tai ne, joita he itse mielestään käyttivät tavallisessa arkipuhekielessään.

Testin 22 murrepiirreparista haastattelupuheen tuloksia noudatti 13. Kahdessa tapauksessa piirteet saivat tasatuloksen. Odotuksenvastaiset tulokset koskivat *UA*-yhtymää, jonka assimilaatiovariantteja koehenkilöt pitivät hyväksyttävämpinä kuin *t:n* heikon asteen vastineita ja geminaatioilmiöitä (*pidettyy, kerääntyä, harmaannuttuu* luontevampia kuin *piettyä, kerrääntyä ja harmmaannuttua*). Muut piirteet, joiden kilpailuttaminen tuotti hypoteesin vastaisia tuloksia, olivat yleis- ja erikoisgemmaatio eri tavuasemissa. Koehenkilöiden oli vaikea arvioida geminaation vahvuutta niissä (*konneelliseen – koneelliseen, vaikkeempaa – vaikeempaa*).

Testi osoitti, että pohjoiskarjalaiset ovat pääosin hyvin tietoisia aluemurteensa piirteiden murteellisuushierarkiasta. Piirteitä koskevista kommentteista ilmenee, että sellaisia savolaisuuksia kuin *AA:n* diftongiutumisen ja *e:n* labiaalilistuminen pidetään selvästi maalaismaisina ja liian murteellisina, kun taas gemmaatio hyväksytään omassa puheessakin. Piirteiden hyväksyttävyyteen vaikuttaa se, minkä muiden murrepiirteiden kanssa kilpailutilanne samassa muodossa on olemassa.

Kirjoittajien yhteystiedot (address):

Maaret Räsänen: maaretra@student.uef.fi

Marjatta Palander: etunimi.sukunimi@uef.fi